

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

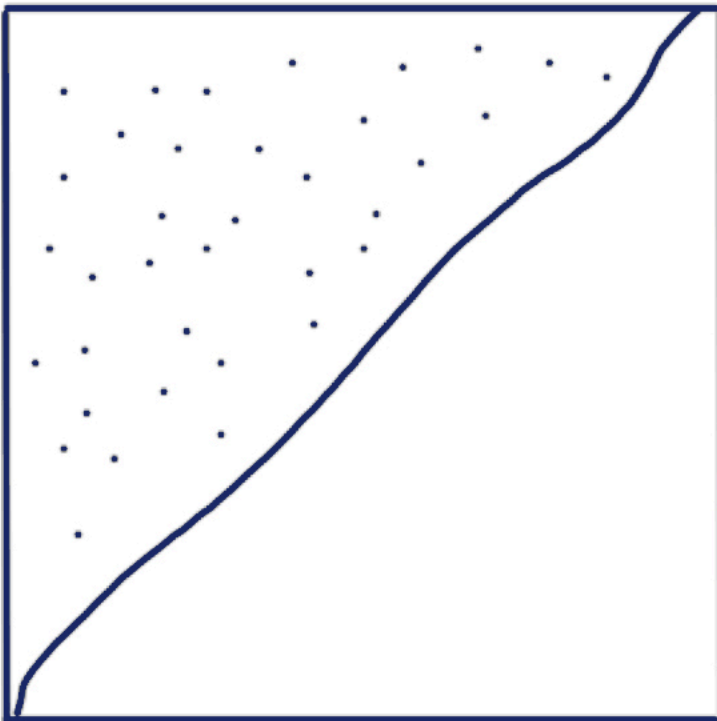
Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Η ελληνική παραλία:

Ένας τόπος σε μετάβαση

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Ευχαριστίες

Η έννοια του τουρισμού μεταβαλλόταν για εμένα όσο προχωρούσε η συγγραφή της παρούσας εργασίας. Ο τουρισμός γινόταν ταξίδι και το ταξίδι συνυφαινόταν με την ίδια την ακτή –με έναν προορισμό που, από τη μία, αναδυόταν στο τοπίο και, από την άλλη, χανόταν στο απέραντο γαλάζιο–ένα από τα σημεία που πολλοί μελετητές, ερευνητές και ταξιδιώτες, που διαμόρφωσαν τη σκέψη μου, κατέγραφαν στα προσωπικά ή ακαδημαϊκά τους σημειωματάρια. Το δικό μου ταξίδι όμως, η εργασία μου δηλαδή, δε θα ήταν δυνατή χωρίς την ακούραστη παρουσία του καθηγητή και φίλου μου, Ανδρέα Νικολοβγένη, τις προσεκτικές αναγνώσεις, τις νυχτερινές συζητήσεις, τα κίνητρα και την ώθηση του φίλου μου Γιάννη, τη ζεστή συντροφιά της συμφοιτήτριάς μου Ναταλίας, τη φιλοξενία της ξαδέρφης μου με την επάνοδό μου στα φοιτητικά μου «στέκια» και, συνολικά, την αγάπη των φίλων μου. Φυσικά, δε θα μπορούσα να μην ευχαριστήσω την οικογένεια μου που πάντοτε με στηρίζει και πιστεύει στους στόχους και στις επιλογές μου.

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Περίληψη

Η ερευνητική εργασία ασχολείται με την έννοια του τουρισμού και τις μεταβάσεις καθώς επίσης και τις αλλαγές που η σύγχρονη εκδοχή του επιφέρει στον τόπο, εξετάζοντας τον συγκεκριμένο χώρο της ελληνικής παραλίας.

Στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται δεδομένα και χρήσιμοι ορισμοί γύρω από την έννοια του τουρισμού από τη βιβλιογραφία.

Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται αναλυτικά η μεθοδολογία και η προσέγγιση της Σούζαν Μπακ-Μορς, η οποία εντοπίζει και επισημαίνει στοιχεία μετάβασης σε ένα μικρό χωριό της Κρήτης από την έλευση του τουρισμού σε διάφορες φάσεις, μέσω μιας ορισμένης παράθεσης εικόνων.

Στο τρίτο μέρος η έρευνα εστιάζει στην ελληνική παραλία, η οποία είναι ένας τόπος διαρκούς μετάβασης. Μελετάται η σχέση του ανθρώπου με την ακτή και αναλύονται διάφορα παραδείγματα με βάση εικόνες και αρχιτεκτονικά έργα που συνθέτουν επίσης μια παράθεση εικόνων ανάλογη με εκείνη της προσέγγισης της Μπακ-Μορς.

Στο συμπέρασμα επιδιώκονται συσχετισμοί της μετάβασης στις σχέσεις ντόπιων και τουριστών με τη μετάβαση στη σχέση φυσικού τοπίου παραλίας και υποδομών αντίστοιχα.

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Abstract

The research thesis deals with tourism and the ways its contemporary version, mass tourism, has altered the Greek landscape, specifically the seashore and the beach. The multiple definitions of tourism as seen in relevant literature are presented in the first part.

Through an examination of Susan Buck-Morss's methodology and approach (including visual analysis), in part two, a number of transitional phases are detected on the Cretan seaside village Myrtos.

In part three, the thesis turns specifically to the Greek beach, approaching it as a place in constant transition. People's relationship over the past centuries with the sea and the shore are studied, using an array of examples, including images and architecture projects.

In the conclusion, an analogy is drawn between the relationship of locals and tourists and the natural beach landscape and pertinent infrastructures.

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	15
Κεφάλαιο 1: Ορισμοί	19
Κεφάλαιο 2: Τόπος σε μετάβαση	33
Κεφάλαιο 3: Σχέση του ανθρώπου με την ακτή	55
Κεφάλαιο 4: Η ελληνική παραλία - ένας τόπος σε μετάβαση	69
Ανεπιτήδευτες κατασκευές στο τοπίο της παραλίας	79
Η αδρανής παραλία	83
Η παραλία ως τόπος βιοπορισμού	87
Αυτόνομες υποδομές παραλίας	91
Υποδομές εστίασης	95
Οργάνωση της παραλίας	101
Διαμονή δίπλα στην παραλία	109
Τεχνητό – Κατασκευασμένο περίγραμμα	115
Αντικείμενα πολύ μεγάλης κλίμακας	123
Ιδιωτικοποίηση των υποδομών	127
Η θάλασσα ως θέα – Η νέα παραλία	131
Επανεμφάνιση του ανεπιτήδευτου – Διεθνές σκηνικό	137
Συμπεράσματα	141
Πίνακας εικόνων	149
Βιβλιογραφία	151

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Εισαγωγή

Αφιετηρία για την έρευνα που παρουσιάζεται στην παρούσα εργασία, ήταν η αναζήτηση του τρόπου με τον οποίο το φαινόμενο του τουρισμού μπορεί να μεταμορφώσει τον τόπο. Πιο συγκεκριμένα, πως «συμπεριφέρεται» ένα μικρό, παραδοσιακό γραφικό χωριουδάκι στο βουνό ή τη θάλασσα, που ξαφνικά και εποχιακά καλείται να φιλοξενήσει και να καλύψει τις ανάγκες, κάποιες φορές, χιλιάδων ανθρώπων; Πως βρίσκει τις υποδομές και πως τελικά καταλήγει να λειτουργεί στον βωμό του χρήματος–τουρισμού;

Αφορμή ήταν το ανθρωπολογικό δοκίμιο της Susan Buck-Morss «Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος», με τον καίριο για την εργασία (διπλό) υπότιτλο «Η Νεωτερικότητα σε Περιοδεία, Ένα Χωριό της Κρήτης σε Μετάβαση». Η έννοια της μετάβασης διατρέχει την εργασία που ακολουθεί και σκιαγραφεί τις αλλαγές, τόσο στο ίδιο το τοπίο, όσο και στις έννοιες που συνοδεύουν αυτό που αναδεικνύεται ως μια αλληγορία –το ταξίδι, ο παραθερισμός, ο τουρισμός, η περιήγηση και τελικά η μετάβαση. Το ερώτημα παραμένει: ποιο είναι το αποτύπωμα –αρχιτεκτονικό, οικολογικό, κοινωνικοπολιτικό– που αφήνει διαχρονικά ο τουρισμός; Καθ' όλη την πορεία της έρευνας, η προσέγγιση και η μεθοδολογία της Susan Buck-Morss υπήρξε καθοριστική: όχι μόνο λόγω της εξερεύνησης ενός χωριού σε μετάβαση –και επομένως μιας μεταβατικής συνθήκης, ενός τόπου σε διαρκή αλλαγή– αλλά και λόγω της θεώρησης του ανθρώπου εντός αυτής της συνθήκης –του ταξιδιώτη, του περιηγητή, του πλανόδιου, του τουρίστα.

Η εργασία εξειδικεύεται στην «περιοχή» της παραλίας. Αναζητά πως το παραπάνω αποτύπωμα εντοπίζεται συγκεκριμένα σε παραθαλάσσιες περιοχές της Ελλάδας. Πως δηλαδή μεταβάλλεται η ελληνική παραλία σε σχέση με τις ανάγκες των

ανθρώπων, οι οποίες δημιουργούν νέες υποδομές, και ποια είναι τελικά η σχέση αυτών με την ακτή.

Η εργασία διαρθρώνεται στα εξής μέρη:

Στο πρώτο μέρος παρουσιάζεται συνοπτικά μέρος της βιβλιογραφίας που κρίνεται χρήσιμο για την παρουσίαση όρων και εννοιών σχετικών με την κεντρική θεματική της εργασίας –τον τουρισμό. Η αρχική αυτή παρουσίαση –που αντλεί μεταξύ άλλων από τη Μπακ-Μορς και τον Ζαν-Ντιντιέ Ουρμπαίν– αποτελεί τη βάση της συζήτησης αλλά και της έρευνας που ακολουθεί.

Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται η μελέτη της Μπακ-Μορς σχετικά με την έννοια της μετάβασης (μιας συνεχούς διαδικασίας δηλαδή) όπως την κατέγραψε μεταξύ του 1970 και 1980 σε ένα μικρό χωριό της Κρήτης, τον Μύρτο. Κυρίως αναλύεται η μεταβατική σχέση τουρίστα και ντόπιου που βρίσκονται την ίδια χρονική στιγμή στον ίδιο τόπο αλλά τον βιώνουν τελείως διαφορετικά. Η μέθοδος της είναι η παράθεση εικόνων και ο σχολιασμός τους για την εξαγωγή συμπερασμάτων.

Το τρίτο μέρος παρουσιάζεται ως μια ενδιάμεση εισαγωγή για την παραλία, τη σχέση του ανθρώπου με αυτή παγκοσμίως και την αφετηρία της κουλτούρας των λουόμενων.

Στο τέταρτο και κύριο μέρος η έρευνα εστιάζει στην ελληνική παραλία, η οποία παρουσιάζεται ως ένας τόπος διαρκούς μετάβασης. Από τα πρώτα χρόνια εμφάνισης του ανθρώπου στο όριο της ακτής παρατηρούμε ότι αυτός ο τόπος υποδέχεται νέες υποδομές, κυριότερα τους καλοκαιρινούς μήνες. Η παραλία φιλοξενεί όλο και μεγαλύτερο πλήθος ανθρώπων και οι υποδομές καλύπτουν τις απαιτήσεις τους. Μέσα από προοδευτική παράθεση εικόνων, με ανάλογη μέθοδο με την πα-

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

ρατήρηση της Μπακ-Μορς, παρουσιάζεται η πρόοδος και το μέγεθος αυτών των μεταβολών και ποια είναι τελικά η σχέση του ανθρώπου με τις ελληνικές παραλίες.

Τα συμπεράσματα, πέραν την αναδρομικής επισκόπησης της μετάβασης της παραλίας, επιχειρούν να αναδείξουν αναλογίες μεταξύ των υποκειμένων τουρίσταν-τόπιου στην περίπτωση της Μπακ-Μορς και παραλίας-υποδομής.

Κεφάλαιο 1: Ορισμοί

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Τουρισμός

Η λέξη «τουρισμός» προκύπτει από δύο συνθετικά: τη γαλλική λέξη "tour" και την αγγλική λέξη "touring", όπου εμπεριέχεται η έννοια της περιήγησης. Και οι δύο παραπάνω λέξεις, όμως, προέρχονται από τη λατινική λέξη "tornus" και το ρήμα "tornare", που σημαίνει πηγαίνω, έρχομαι, επιστρέφω.¹ «Τουρισμός: (ο) ουσ. <αγγλ. tourism <γαλ_ tour <γαλλ p. tourner <λατιν. tornare <αρχ. ελλ. τόρνος] Το να ταξιδεύει κανείς σε άλλους, από τον τόπο διαμονής του, τόπους για αναψυχή || το σύνολο των υπηρεσιών ή οργανισμών που εξυπηρετούν τους τουρίστες || (συνεκδ.) το σύνολο των τουριστών που επισκέπτονται έναν τόπο σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα.»² Είναι, επομένως, εμφανής η σύνδεση του τουρισμού με την έννοια της περιήγησης ως ανακάλυψης αλλά και της επιστροφής που μπορεί να φέρει ανακούφιση αλλά και νοσταλγία – με άλλα λόγια της επανεξέτασης μιας ορισμένης συνθήκης ή ενός τόπου. Και είναι ο τόπος, ακριβώς ως σημείο, όπου εγγράφονται οι εκάστοτε κοινωνικές και οικονομικές μετατοπίσεις και μεταβάσεις, οι αλλαγές στον τρόπο ζωής, συνύπαρξης και αρχιτεκτονικού χειρισμού του χώρου, το ταξίδι ως περιήγηση αλλά και η περιήγηση, ή ο τουρισμός ως βιομηχανία που απασχολούν την παρούσα εργασία.

Στην αρχή, οι περισσότεροι τουρίστες προέρχονταν από τη Δύση, ενώ οι κύριοι τουριστικοί προορισμοί βρίσκονταν στη περιφέρεια. Σήμερα ο τουρισμός έχει πιο αποκεντρωμένα χαρακτηριστικά. Αυτό βέβαια δε σημαίνει πως υπάρχει γεωπολιτική ισότητα και οι τουριστικές ροές συνεχίζονται να προέρχονται από τη Δύση, η οποία αποτελεί κέντρο του παγκόσμιου καπιταλισμού.³

¹ Casson Lionel, Το ταξίδι στον αρχαίο κόσμο. (Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1996), 23.

² Τεγόπουλος - Φυτράκης, Μείζον Ελληνικό Λεξικό. (Αθήνα: Αρμονία Α.Ε., 1997).

³ Μπακ-Μορς Σουζαν, Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος: Η νεωτερικότητα σε περιοδεία ένα χωριό της Κρήτης σε μετάβαση. (Θεσσαλονίκη: Ψηφίδες, 2019), 23

Μοντέλα ταξιδιώτη

Για να οριστεί η έννοια του τουρίστα, πρέπει να συνυπολογιστούν μια σειρά από μεταβλητές: κίνητρα, λόγοι, τρόπος οργάνωσης, χρόνος και χώρος του ταξιδιού, δημογραφικά χαρακτηριστικά των ταξιδιωτών, και τρόπος μετακίνησης τους.⁴ Σε κάθε περίπτωση, η «τουριστική επίσκεψη» των ταξιδιωτών ορίζεται ως η διαμονή σε ένα μέρος κατά τη διάρκεια ενός τουριστικού ταξιδιού.⁵ Ήδη στα παραπάνω, παρουσιάζει ενδιαφέρον η συνάντηση των όρων ταξιδιώτης και τουρίστας ή ταξίδι και τουρισμός. Μέσω των ορισμών που ακολουθούν επιχειρείται η περαιτέρω κατανόηση των όρων που χρησιμοποιούνται στην παρούσα εργασία αλλά και του ίδιου του φαινομένου του τουρισμού.

Ο **ταξιδιώτης** είναι το άτομο που μετακινείται από περιοχή σε περιοχή για απροσδιόριστη χρονική διάρκεια και για οποιονδήποτε λόγο πέραν της εργασίας του.⁶

Ο **περιηγητής** αφιερώνει χρόνο στο ταξίδι. Παράλληλα, τον ενδιαφέρει να ψάχνει και να ερευνά οτιδήποτε βρίσκει ενδιαφέρον.⁷ Οι περιηγητές συχνά αναπτύσσουν θεωρίες, ιστορίες και αποτυπώνουν τους τόπους που ζουν ή που έζησαν κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους. Οι ποικίλες αφηγήσεις τους επιχειρούν να εμβαθύνουν στα χαρακτηριστικά που τους εντυπωσίασαν ή που άφησαν ισχυρά αποτυπώματα μέσα τους. Η Ιόλη Βιγγοπούλου αναφέρει χαρακτηριστικά πως «Οι περιηγητές κατασκευάζουν τους πολιτισμούς που ορίζουν.»⁸ Οι περιηγητές όχι μόνο κατασκευάζουν τη μυθολογία ενός τόπου αλλά συχνά ανακατασκευάζουν και επα-

---

4 Κοθρούλα Καρολίνα, «Χαρακτηριστικά κίνητρα και καταναλωτικές επιλογές των Ελλήνων τουριστών που ανήκουν στη γενιά των Millennials», (διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, 2021), 9.

5 "World tourism organization," Google, τελευταία επίσκεψη Φεβρουάριος 28, 2022, <https://www.unwto.org/glossary-tourism-terms>.

6 ό.π.

7 Μανταίος Πέτρος, «Η διαφορά του τουρίστα από τον περιηγητή.» efsyn, τελευταία τροποποίηση Μάρτιος 26, 2019, https://www.efsyn.gr/stiles/hronografima/188551_j-diafora-toy-toyrista-apo-ton-periigiti.

8 Βιγγοπούλου Ιόλη, «Το περιηγητικό ρεύμα στον 19ο αιώνα. Ένας πολιτισμικός διάλογος ή ένας διάλογος πολιτισμών», Διθνές συνέδριο, Ιανουάριος 2017: 175-185.

νεφευρίζουν τον τόπο μέσα από τις αφηγήσεις, τις ιστορίες και τις διάφορες απεικονίσεις τους.

Ο **επισκέπτης** είναι το άτομο που μετακινείται από περιοχή σε περιοχή, για οποιονδήποτε λόγο πέραν της εργασίας του, αλλά για χρονικό διάστημα μικρότερο των 12 διαδοχικών μηνών. Ο επισκέπτης χωρίζεται σε δύο κατηγορίες: στον εκδρομέα και στον τουρίστα. Ο **εκδρομέας** είναι ο προσωρινός επισκέπτης που μένει λιγότερο από 24 ώρες σε ένα τόπο, χωρίς διανυκτέρευση.⁹ Ο **τουρίστας** από την άλλη, είναι ο προσωρινός επισκέπτης που μένει σε ένα τόπο από 24 ώρες και πάνω και μετακινείται για αναψυχή, επαγγελματικές ή άλλες υποχρεώσεις.

Η έννοια του **τουρίστα** μπορεί να αναλυθεί σε περισσότερες από μία κατηγορίες, οι οποίες εξαρτώνται και διαμορφώνονται στη βάση εκπλήρωσης ενός ταξιδιού και ανακάλυψης ενός του τόπου («τουρίστας-ταξιδιώτης»), εγκατάστασης και ακινησίας («τουρίστας-παραθεριστής») και μαζικού τουρισμού και κατανάλωσης («τουρίστας-καταναλωτής») ή ο «σύγχρονος τουρίστας»).

(α) Τουρίστας-ταξιδιώτης

Ο τουρίστας είναι μία μορφή ταξιδιώτη αλλά η διαφορά τους έγκειται στο προϊόν κατανάλωσης. Ο ταξιδιώτης έχει ως προϊόν κατανάλωσης την ίδια την εμπειρία, την περιπλάνηση ενώ ο τουρίστας πηγαίνει σε ένα τόπο και καταναλώνει εκεί αγαθά και υπηρεσίες.¹⁰ Συνήθως οι ταξιδιώτες έχουν ως βασικό στόχο να αναζητήσουν ή να ανακαλύψουν νέα μέρη, εξαντλώντας όλες τους τις δυνάμεις και δοκιμάζοντας νέες εμπειρίες.

---

⁹ Λαγός Δημήτρης, Τουριστική οικονομία. (Αθήνα: Κριτική, 2005), 43-46.

¹⁰ Λαβράνου Εύα, «Ταξίδι στη Γραμμική πόλη της Μεσογείου.» (ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2017), 43.

(β) Τουρίστας - Παραθεριστής

Κατά τη διάρκεια των διακοπών, ο τουρίστας-παραθεριστής σταματά κάθε είδους εργασία και υποχρέωση. Σύμφωνα με τον Ζαν Ντιντιέ Ουρμπαίν έχουμε δύο τύπους ταξιδιώτη: τον τουρίστα και τον παραθεριστή. Εάν ο τουρίστας αφιερώνει τις διακοπές στην περιπλάνηση και τη μετακίνηση, ο παραθεριστής κάνει μάλλον το αντίθετο: «αφιερώνει τις διακοπές του σε ακινησία». Στόχος του είναι να φτάσει και να εγκαταστήσει μια μόνιμη «κατοικία», στην οποία θα παραμείνει ακινητοποιημένος για το υπόλοιπο των διακοπών του. Τον ενδιαφέρει μόνο να ξεφύγει από το καθημερινό του περιβάλλον και να αναζητήσει την προσωπική του ηρεμία. Ο παραθεριστής έχει ως στόχο να αξιοποιήσει στο έπακρον όλο τον χρόνο των διακοπών του, διακόπτοντας οποιαδήποτε σκέψη και απολαμβάνοντας το σημείο όπου επέλεξε. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ουρμπαίν, «Ταξιδεύει για να μη ταξιδέψει». ¹¹ Ένας τουρίστας μπορεί να επιλέξει να γίνει παραθεριστής –το αντίστροφο όμως δε συμβαίνει. ¹²

(γ) Τουρίστας-καταναλωτής ή αλλιώς ο «σύγχρονος τουρίστας»

Ο «τουρίστας-καταναλωτής» ή αλλιώς ο «σύγχρονος τουρίστας» συνήθως επιλέγει να ξοδέψει το χρόνο του σε μια σειρά τυποποιημένων, αναμενόμενων δραστηριοτήτων σε έναν ορισμένο τόπο. Γίνεται ο πρωταγωνιστής της τουριστικής εκμετάλλευσης και στη πραγματικότητα δεν είναι επιθυμητός παρά μόνο για την επίτευξη κέρδους. Ο σύγχρονος τουρίστας, σήμερα, ταυτίζεται με την έννοια του καταναλωτή. Συγκεκριμένα, φαίνεται πως έχουν περιορισμένη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων ως προς το πρόγραμμα του ταξιδιού τους, μιας και γίνονται μέρος ενός μηχανισμού που προσφέρει «οργανωμένα πακέτα διακοπών» με συχνά αυστηρό πρόγραμμα και πολύ μικρή ή/και καθόλου ελευθερία για προσωπική αναζήτηση ενός τόπου ή μιας συνθήκης.

---

¹¹ Ουρμπαίν Ζαν Ντιντιέ, Στην Ακροθαλασσιά: Η μεταμόρφωση του ταξιδιώτη σε παραθεριστή. (Αθήνα: Ποταμός, 2000), 19.
¹² Λαβράνου Εύα, «Ταξίδι στη Γραμμική πόλη της Μεσογείου.» (ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2017), 34.

Με το πέρασμα των χρόνων, ο άνθρωπος γίνεται ολοένα και πιο απαιτητικός ως προς τις εμπειρίες ενός ταξιδιού. Όχι μόνο αναζητά περισσότερες πληροφορίες για τον εκάστοτε τόπο (προορισμό) αλλά και για την ιστορία, τα μνημεία, το φαγητό και τη διασκέδαση που αυτός έχει να προσφέρει, και που τελικά οικοδομούν την ταυτότητά του. Αναζητά «τουριστικές εμπειρίες» και μάλιστα σε τακτά χρονικά διαστήματα. Η εξέλιξη της τεχνολογίας τον έχει βοηθήσει φυσικά να ενημερώνεται διαρκώς και να αναζητά περισσότερες αυθεντικές εμπειρίες, χωρίς να συμβιβάζεται με ό,τι του προσφέρουν. Αυτό συμβάλει στην ανάπτυξη νέων μορφών τουρισμού, όπως είναι ο αγροτουρισμός, ο οικοτουρισμός, ο οινοτουρισμός κ.ο.κ., οι οποίες συνδέονται άρρηκτα και αφορούν τον ίδιο τον τόπο (προορισμό). Ο σύγχρονος τουρίστας, λοιπόν, πέραν του ότι είναι ο πρωταγωνιστής του ταξιδιού γίνεται και ο διοργανωτής της ίδιας του της εμπειρίας, στην οποία συμμετέχει ενεργά.

Τουρισμός ως Βιομηχανία

Ο τουρισμός σήμερα είναι μια από τις μεγαλύτερες βιομηχανίες του κόσμου. Όλο και περισσότερος κόσμος ταξιδεύει για να επισκεφτεί μέρη, να φωτογραφίσει, να διαβάσει οδηγούς, να ακούσει ξεναγούς, να αγοράσει αναμνηστικά και καρτ ποστάλ, να ταυτιστεί με μέρη και να μιλήσει με ντόπιους κατοίκους με στόχο να γνωρίσει καλύτερα τα ήθη και τα έθιμα του κάθε τόπου.¹³

Τους τελευταίους δύο αιώνες παρατηρείται μια τρομερή αύξηση στην εμπορευματοποίηση των τουριστικών τοποθεσιών σε όλο τον κόσμο. Από τοποθεσίες που συμπεριλάμβαναν ιστορικά μνημεία μέχρι εξωτικά μέρη τουριστικών διακοπών, επανασχεδιάστηκαν, διαμορφώθηκαν και διατέθηκαν στη μαζική κατανάλωση. Λαμβάνοντας υπόψη πολιτικές, πολιτιστικές και οικονομικές σκοπιμότητες υπήρξαν τοποθεσίες οι οποίες ενισχύθηκαν και αναδείχτηκαν ενώ άλλες που αφέθηκαν να καταστραφούν. Σε αυτό το πλαίσιο ενίσχυσης και καταστολής, κτίρια, πόλεις ή και ολόκληρες χώρες διαμορφώνονται και προβάλλονται με κύριο μέλημα τη μεγαλύτερη προσέλευση τουριστών.¹⁴

Αυτή η συνθήκη μέσω αυτής της σύγχρονης τουριστικής πρακτικής (όπου ο τόπος, δηλαδή, γίνεται εμπορεύσιμο προϊόν ή/και «κατασκευασμένο τοπίο») επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό και το δομημένο περιβάλλον, το οποίο καλείται να ανακαλυφθεί σε διάφορα σημεία τα οποία όχι μόνο δε προβλέπεται αλλά ίσως να μη χρειάζεται κιόλας.¹⁵

Ο σύγχρονος τουρισμός όμως, όπως και ο σύγχρονος τουρίστας, ενισχύει την άνιση οικονομική ανάπτυξη περιοχών που συνήθως ευνοούνται από ανεπτυγμένο

---

¹³ Ποδημάτας Δημήτρης, «Ο αειφορικός τουρισμός ως εργαλείο και μέσω οικονομικής και βιώσιμης ανάπτυξης μιας ορεινής περιοχής.» (ερευνητική εργασία, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, 2008).

¹⁴ ό.π.

¹⁵ ό.π.

φυσικό πλούτο ή ντόπιους κατοίκους με επιχειρηματικό νου. Παραδείγματα αυτού θα μπορούσαν να είναι η Σαντορίνη και η Ανάφη – δύο νησιά των Κυκλάδων, τα οποία βρίσκονται σε απόσταση «αναπνοής» και ενώ το ένα έχει γίνει παγκοσμίως γνωστό με υπεραξία σε όλες τις παροχές ως προς τους τουρίστες του νησιού, το άλλο παραμένει γραφικό και λιγότερο «τουριστικό».

Ο τουρισμός είναι βεβαίως το μέσο με το οποίο μπορούμε να εξασφαλίσουμε τη ζωντάνια των νησιών ή απομακρυσμένων παραθαλάσσιων περιοχών διότι συχνά υπάρχει ο κίνδυνος εγκατάλειψής τους. Από την άλλη πλευρά, συχνά παρατηρείται το φαινόμενο της «εφήμερης αστικοποίησης»: το τοπίο αντιμετωπίζεται ως οικόπεδο, στο οποίο γίνεται καταμερισμός ιδιοκτησιών, στην εκμετάλλευση των παραλιών, καταλήγοντας όλα αυτά να επιβαρύνουν το φυσικό περιβάλλον.¹⁶

Μια σειρά από ερωτήματα παραμένουν όμως ανοιχτά: πώς αυτοί οι μικρής κλίμακας τόποι καταφέρνουν να ανταποκριθούν στις τεράστιες καταναλωτικές απαιτήσεις των επισκεπτών τους κατά τη διάρκεια των θερινών μηνών, τι περιβαλλοντικό αποτύπωμα αφήνει αυτό στον τόπο και, τελικά, αν αυτοί οι μικρής κλίμακας τόποι επιλέξουν να ανταποκριθούν στην έλευση του σύγχρονου τουρίστα, ποιες είναι οι υποδομές που απαιτούνται για να καλύψουν αυτές τις ανάγκες;

---

¹⁶ Παππάς Στέφανος, «Εφήμερη αστικοποίηση στο Κυκλαδικό παραλιακό τοπίο: Οι περιπτώσεις της Σαντορίνης και της Μυκόνου,» (ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2019), 57.

Τα χαρακτηριστικά ενός τόπου υποδοχής τουριστών

Η Μπακ-Μορς υπογραμμίζει πως «ένας τόπος πρέπει να παραμείνει υπανάπτυκτος προκειμένου να αποτελεί πόλο τουριστικής έλξης».¹⁷ Η άποψη αυτή εκφράζει ένα από τα πιο βασικά χαρακτηριστικά που αναζητά ένας σύγχρονος τουρίστας: την αίσθηση ενός τόπου ανέγγιχτου, μαγευτικού, σχεδόν «εξωτικού».

Όσο και αν έχει αμφισβητηθεί αυτό τα τελευταία χρόνια, μεγάλο ποσοστό των ανθρώπων συνεχίζει να περνά την καθημερινότητα του στην πόλη. Με τις πόλεις να είναι σχεδιασμένες με αυστηρά όρια που αφήνουν μικρά περιθώρια για εξερεύνηση, η αναζήτηση τοπίων ανέγγιχτων, φυσικών, παρουσιάζεται ως αναγκαία. Ακόμα και αν η αναψυχή, ή ο περίπατος για παράδειγμα, διαδραματίζονται σε ένα καλοσχεδιασμένο πάρκο μέσα ή κοντά στον αστικό ιστό, που επιχειρεί να μεταφέρει μια φυσική αίσθηση, στη πραγματικότητα παραμένει κάτι τεχνητό.

Καθίσταται σαφές, λοιπόν, πως όσο πιο *φυσικό* (ανέγγιχτο) είναι ένα τοπίο τόσο μεγαλύτερα περιθώρια αφήνει για ανακάλυψη. Ο John Jakle, προσθέτει άλλο ένα χαρακτηριστικό στον ορισμό του (σύγχρονου) τουρίστα, ο οποίος «αποβλέπει στην απομάκρυνση του από το καθημερινό περιβάλλον της ρουτίνας και στην αναζήτηση καινούργιων εμπειριών, που [...] θα τον ξεκουράσουν και θα τον ηρεμήσουν με τις καινούργιες οπτικές απολαύσεις που προσφέρουν».¹⁸ Ίσως τελικά να είναι απαραίτητη η επαναφορά της παραμελημένης ικανότητας του σύγχρονου ανθρώπου «να βλέπει αυτό που είναι μπροστά του», το γεγονός δηλαδή πως πρέπει «να επανέλθει στην ενασχόληση της παρατήρησης, ή αλλιώς της [...] περιήγησης».¹⁹

---

¹⁷ Μπακ-Μορς Σουζαν, Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος: Η νεωτερικότητα σε περιοδεία ένα χωριό της Κρήτης σε μετάβαση. (Θεσσαλονίκη: Ψηφίδες, 2019), 26.

¹⁸ Jakle John, *The visual elements of landscape*. (Ahmest: The University of Massachusetts Press, 1987).

¹⁹ Τερκενλή Θεανώ, *Το πολιτισμικό τοπίο: Γεωγραφικές προσεγγίσεις*. (Αθήνα: Παπαζήση, 1996), 20.

Γιατί οι άνθρωποι της πόλης επιλέγουν, όμως, ως «κατοικία» διακοπών μέρη κοντά στη φύση; Το προηγούμενο είναι ένα καίριο ερώτημα που απαντάται στο κείμενο της Κλεοπάτρας Καραλέτσου Πασιά.²⁰ Η απάντηση σκιαγραφείται στο πρόσωπο ενός ανθρώπου που ζει στους ρυθμούς της πόλης και στο πρόσωπο του ίδιου ανθρώπου, όταν περνάει χρόνο κοντά στη φύση. Στην πρώτη περίπτωση οι άνθρωποι παίζουν ένα «καθημερινό κυνηγητό με το χρόνο», είναι πολύπλοκοι, τεχνητοί, ενώ η ύπαιθρος παρουσιάζεται «ως ένας κόσμος ηρεμίας, ειρήνης, ομόνοιας, του απλού, του αθώου, του φυσικού, του ζωντανού» – ο κόσμος στην ύπαιθρο είναι ήρεμος, απρόβλεπτος, απρογραμματίστος.²¹

Στις ώρες των διακοπών του είναι, πράγματι, κάποιος ελεύθερος να περιπλανιέται από τόπο σε τόπο, χωρίς (κοσμικές) υποχρεώσεις, ραντεβού και προγράμματα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο Θορώ «Περιπατητής γενιέσαι, δε γίνεσαι».²²

Κάθε άνθρωπος έχει την ανάγκη να ηρεμήσει και να διαφύγει από τους ρυθμούς της καθημερινότητας, αναζητώντας «το [δικό του] καταφύγιο ανατροπής, το καταφύγιο του ελεύθερου χρόνου του».²³ Αδιαφορώντας για τις ανέσεις, δηλαδή, και βάζοντας ως προτεραιότητα το μέρος και την ελευθερία του, ο ίδιος προσπαθεί να γίνει ηθοποιός και να υποδυθεί ένα ρόλο πέρα από τα στενά όρια της καθημερινότητας ή/ και της «κανονικότητας».

Αυτός είναι και ο λόγος που κατά βάση ο τουρισμός διαδραματίζεται στα νησιά, στην επαρχία, μακριά από μεγάλες πόλεις και την πολυκοσμία. Ακόμα και τα κοσμοπολίτικα μέρη που κατευθύνουν το σχεδιασμό τους στις αυξημένες ανάγκες

---

20 Μανωλίδης Κώστας και Καναρέλης Θεοκλής (επίμ.), Η διεκδίκηση της υπαίθρου: Φύση και κοινωνικές πρακτικές στη σύγχρονη Ελλάδα. (Αθήνα: Ινδίκτος, 2009), 223.

21 ό.π.

22 Thoreau Henry-David, Περιπατώντας περιηγητής στη φύση. (Κατερίνη: Μάτι, 2019), 20.

23 Μανωλίδης Κώστας και Καναρέλης Θεοκλής (επίμ.), Η διεκδίκηση της υπαίθρου: Φύση και κοινωνικές πρακτικές στη σύγχρονη Ελλάδα. (Αθήνα: Ινδίκτος, 2009), 223.

τουρισμού, προβολής κ.λπ., αυτό που κατά βάση αναδεικνύουν είναι το φυσικό τοπίο ή μέρη αυτού (π.χ. παραλία) αλλά με ένα τρόπο πιο οργανωμένο, υπερτιμώ- ντας το φυσικό αγαθό και δικαιολογώντας τη φήμη και τη διαθεσιμότητά του.

Πόσο επεμβατική έχει γίνει, όμως, η τουριστική πράξη, το ταξίδι δηλαδή του σύγ- χρονου τουρίστα, σήμερα; Εάν, όπως αναφέρθηκε στην αρχή του κεφαλαίου αυ- τού, ο άνθρωπος αναζητά έναν τόπο σχεδόν «υπανάπτυκτο», ανέγγιχτο δηλαδή από την ανάπτυξη, και επομένως από την επέλαση του κεφαλαίου (όπου επιχειρή- σεις, μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες κ.ο.κ.), τι συμβαίνει όταν συναντά ένα τοπίο σε *μετάβαση* ή ένα τοπίο όπου τα αποτυπώματα της ανθρώπινης επέμβασης είναι εμφανή;

Στο επόμενο κεφάλαιο τα παραπάνω ερωτήματα προσεγγίζονται μέσω της έν- νοιας της *μετάβασης*, των αλλαγών στα (τουριστικά) τοπία που επιλέγει να επισκε- φθεί ο σύγχρονος τουρίστας.

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Κεφάλαιο 2: Τόπος σε μετάβαση

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Η Σούζαν Μπακ-Μορς και το γενικό πλαίσιο του βιβλίου της

Η Σούζαν Μπακ-Μορς, συγγραφέας του βιβλίου «Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος - Η νεωτερικότητα σε περιοδεία, ένα χωριό της Κρήτης σε μετάβαση», είναι Αμερικανίδα φιλόσοφος και θεωρητικός. Είναι καθηγήτρια πολιτικής φιλοσοφίας και κοινωνικής θεωρίας στο πανεπιστήμιο Cornell της Νέας Υόρκης. Το συγκεκριμένο βιβλίο στην αρχή εμφανίστηκε ως κεφάλαιο σε ένα συλλογικό τόμο με τίτλο “Semiotic Boundaries and the Politics of Meaning: Modernity on Tour – A Village in Transition”.²⁴ Το άρθρο γράφτηκε το 1987 και 30 χρόνια αργότερα ήταν σχεδόν ξεχασμένο και από την ίδια τη συγγραφέα, όπως αναφέρει ο Βαγγέλης Πούλιος, μεταφραστής του βιβλίου. Το κείμενο εμφανίστηκε πάλι μέσα από μια συζήτηση με τη Μπακ-Μορς που το ανακαλεί. Στην προσπάθειά της να το βρει, κατάφερε να εντοπίσει μόνο ένα σκαναρισμένο αντίγραφο.²⁵ Ποιο ήταν το θέμα όμως με το οποίο είχε αποφασίσει να καταπιαστεί η Μπακ-Μορς στο συγκεκριμένο κεφάλαιο;

Αρχικά, το κείμενο αφορά σε ένα πρώιμο στάδιο του ελληνικού τουρισμού. Η μέθοδος και η κριτική του εγρήγορση όμως μπορούν να βοηθήσουν και στην ανάλυση των σημερινών, πιο επιθετικών τάσεων του ελληνικού τουρισμού.²⁶ Ο ίδιος ο τίτλος του βιβλίου, προσφέρει μια κρίσιμη σύνδεση με το σήμερα και μια αποτελεσματική βάση για κριτική απέναντι στο φαινόμενο του τουρισμού. Χωρίς να αρνείται καθόλου τη σημασία της πολιτικής οικονομίας και χωρίς να υποπίπτει σε ένα στείο οικονομισμό, η Μπακ-Μορς μεταφέρει την εστίαση στο πολιτισμικό πεδίο και την παραγωγή των τρόπων που νοηματοδοτούν τη ζωή τους.²⁷

---

²⁴ Μπακ-Μορς Σουζαν, «Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος - Susan Buck-Morss.» Ιούνιος 2021, youtube, video, 60:00, <https://www.youtube.com/watch?v=CbqR7Pfb2fk>.

²⁵ ό.π.

²⁶ ό.π.

²⁷ ό.π.

Εικόνα 1: Ο «άθικτος» Μύρτος, 1977

Εικόνα 2: Ο Μύρτος σήμερα

Συγκεκριμένα, η Μπακ-Μορς βρίσκεται στον Μύρτο, ένα μικρό παραθαλάσσιο χωριό της νοτιοανατολικής Κρήτης. Μια οικογενειακή σχέση τη συνδέει με το νησί –η καταγωγή του προπάπου της από τη Κρήτη, αλλά και το στοιχείο της τύχης. Βρισκόμενη στην Ιεράπετρα αποφάσισε να περιπλανηθεί οδικώς. Βρέθηκε λοιπόν σε αυτόν τον μαγικό τόπο, ο οποίος της κέντρισε το ενδιαφέρον. Για τα επόμενα χρόνια αφιέρωσε αρκετούς μήνες εκεί μελετώντας τον τρόπο με τον οποίο αυτοί οι παραδοσιακοί χώροι ανταποκρίνονταν στη νεωτερικότητα, όπως αυτή εμφανίστηκε διαμέσου του τουρισμού.²⁸ Όπως αναφέρει και η ίδια σε μια συνέντευξη της στον εκδότη Γιάννη Μυλωνά, το συγκεκριμένο χωριό δεν ήταν απομονωμένο, υπήρχε δηλαδή δυνατότητα πρόσβασης, αλλά ούτε και πλήρως ανεπτυγμένο τουριστικά, διότι δε θα της κέντριζε το ενδιαφέρον. Έλειπε λοιπόν κάτι από τη θεωρία του, συνέβαινε κάτι στο χωριό το οποίο δεν ταίριαζε με την εικόνα των τουριστών. Και αυτά τα στοιχεία ήταν που εξαρχής τη γοήτευσαν.²⁹

Αυτή η έρευνα χρονολογικά τοποθετείται μεταξύ του 1960 και 1970, όταν αρχίζει να πρωτοεμφανίζεται ο μαζικός τουρισμός στην Ελλάδα.³⁰ Ο Μύρτος, ξαφνικά γίνεται τουριστικός προορισμός, «ένα χωριό σε μετάβαση». Η μέθοδος την οποία χρησιμοποιεί η Μπακ-Μορς γενικά στις μελέτες της, αλλά και στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι η ίδια η εμπειρία της. Μέσα από την εμπειρία και τη διαμονή επί τόπου αναλύεται και ο Μύρτος, δίχως προηγούμενη γνώση ή διαμορφωμένες έννοιες.³¹ Όπως εκμυστηρεύεται και ίδια, στην αρχή δυσκολεύτηκε πολύ, προσπαθώντας να αναλύσει συμπεριφορές των ανθρώπων και μη γνωρίζοντας τη γλώσσα, λειτουργούσε πλήρως αισθητηριακά στην ερμηνεία των πραγμάτων, δίνοντας δηλαδή μεγαλύτερη έμφαση στην παρατήρηση.³²

28 Μπακ-Μορς Σουζαν, «Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος - Susan Buck-Morss,» Ιούνιος 2021, youtube, video, 60:00, <https://www.youtube.com/watch?v=CbqR7Pfb2fk>.

29 Μπακ-Μορς Σουζαν, Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος: Η νεωτερικότητα σε περιοδεία ένα χωριό της Κρήτης σε μετάβαση. (Θεσσαλονίκη: Ψηφίδες, 2019), 96.

30 Καράμπελας Γιώργος, «Ο τουρισμός και η αρνητική διαλεκτική του,» efsyn, τελευταία τροποποίηση Νοέμβριος 24, 2019, https://www.efsyn.gr/tehnese/ekdoseis-biblia/anoihto-biblio/220081_o-toyrismos-kai-i-arnitiki-dialektiki-toy.

31 Olla Nasrin, "Critique and Tradition: A Conversation with Susan Buck-Morss," Larb, τελευταία τροποποίηση Νοέμβριος 17, 2019, <https://lareviewofbooks.org/article/critique-and-tradition-a-conversation-with-susan-buck-morss/>.

32 Μπακ-Μορς Σουζαν, Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος: Η νεωτερικότητα σε περιοδεία ένα χωριό της Κρήτης σε μετάβαση. (Θεσσαλονίκη: Ψηφίδες, 2019), 97.

Εικόνα 3: Οι φιλοξενούμενοι εργάτες του Μύρτου

Μέσω της παρατήρησης η Μπακ-Μορς επισκέπτεται τόπους που η ίδια ορίζει ως εξωτικούς και μυθικούς, οι οποίοι γίνονται χώροι ανάπτυξης συγκεκριμένων ειδών διακοπών –όπως αυτοί διαμορφώνονται από την εκάστοτε τουριστική βιομηχανία.³³ Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο το «κλειδί» της επιτυχίας ενός τόπου–πόλου τουριστικής έλξης είναι, σύμφωνα με τη Μπακ-Μορς, να παραμείνει υποανάπτυκτος. Η ίδια αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ο μαζικός τουρισμός δεν μπορεί να πετύχει ως μακροχρόνια στρατηγική ανάπτυξης για μία χώρα, επειδή είναι ακριβώς η έλλειψη της ανάπτυξης που κάνει μία περιοχή θελκτική ως τουριστικό προορισμό.»³⁴ Σύμφωνα με αυτή τη λογική, ο Μύρτος έγινε επιτυχημένος τουριστικός προορισμός εκείνη την εποχή γιατί το τοπίο του ήταν άθικτο. Στην πρώτη εικόνα εμφανίζεται ο Μύρτος το 1977, δίχως τουριστικές ή άλλες παρεμβάσεις.

---

³³ Μπακ-Μορς Σουζαν, Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος: Η νεωτερικότητα σε περιοδεία ένα χωριό της Κρήτης σε μετάβαση. (Θεσσαλονίκη: Ψηφίδες, 2019), 25.

³⁴ ό.π., 84.

Η Μπακ-Μορς δεν αναπτύσσει απλώς έναν θεωρητικό λόγο, αλλά προσκαλεί τον αναγνώστη να συμμετάσχει σε ένα οπτικό επιχείρημα. Υπάρχει δηλαδή ένα είδος διάδρασης με τον αναγνώστη ο οποίος καλείται διαβάζοντας το βιβλίο να κάνει συνδέσεις μεταξύ δύο ή περισσότερων εικόνων.³⁵ Αυτό που επιδιώκει είναι να εισχωρεί ο αναγνώστης όλο και περισσότερο στη δράση και να του μεταφέρει την δική της εμπειρία.

Πιο συγκεκριμένα, η συγγραφέας ήταν μία παρατηρητής, που αποκρυπτογράφησε τις συνδιαλλαγές και τις συγκρούσεις μεταξύ ιθαγενών και τουριστών.³⁶ Από τη μία πλευρά βρίσκονται οι ντόπιοι κάτοικοι, οι οποίοι αντιλαμβάνονται τους τουρίστες ως έναν εύκολο τρόπο βιοπορισμού και πλουτισμού. Από την άλλη πλευρά, μπορεί να οι ίδιοι οι τουρίστες που αναζητούν εμπειρίες τις οποίες ενισχύει τελικά με θεαματικό τρόπο η τουριστική βιομηχανία.³⁷ Παράλληλα φέρουν και μια ελευθεριακή κουλτούρα. Είναι σαν να αποκτούν μια «δικαιωματική στάση» πάνω στο μέρος λόγω του προνομίου να βρίσκονται εκεί αλλά και της γενικότερης οικειοποίησης των τόπων που χαρακτηρίζει τον σύγχρονο τουρισμό. Αν συγκρίνει κανείς τους διαφορετικούς κόσμους, όπως αυτοί αποδίδονται στις φωτογραφίες, θα διαπιστώσει πως ενέχουν συμπλοκές και ζυμώσεις, και επομένως, δεν είναι αυστηρά αντίθετοι, όπως εξαρχής φαίνονται να είναι.³⁸

Σύμφωνα με τη Μπακ-Μορς «Μολονότι ο τουρισμός δημιουργεί οικονομική «ανάπτυξη» στις χώρες υποδοχής, πρόκειται για μία ανάπτυξη η οποία είναι προσαρμοσμένη στις ανάγκες των τουριστών και όχι σε εκείνες των γηγενών πληθυσμών.»³⁹

---

35 Olla Nasrin, "Critique and Tradition: A Conversation with Susan Buck-Morss," Larb, τελευταία τροποποίηση Νοέμβριος 17, 2019, <https://lareviewofbooks.org/article/critique-and-tradition-a-conversation-with-susan-buck-morss/>.

36 ό.π.

37 Μπακ-Μορς Σουζαν, Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος: Η νεωτερικότητα σε περιοδεία ένα χωριό της Κρήτης σε μετάβαση. (Θεσσαλονίκη: Ψηφίδες, 2019), 14.

38 Μπακ-Μορς Σουζαν, «Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος - Susan Buck-Morss,» Ιούνιος 2021, youtube, video, 60:00, <https://www.youtube.com/watch?v=CbqR7Pfb2fk>.

39 Μπακ-Μορς Σουζαν, Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος: Η νεωτερικότητα σε περιοδεία ένα χωριό της Κρήτης σε μετάβαση. (Θεσσαλονίκη: Ψηφίδες, 2019), 34.

Εικόνα 4: Μύρτος: “Rooms for Rent”

Εικόνα 5: Ο Μύρτος σήμερα

Ένας τόπος σε μετάβαση

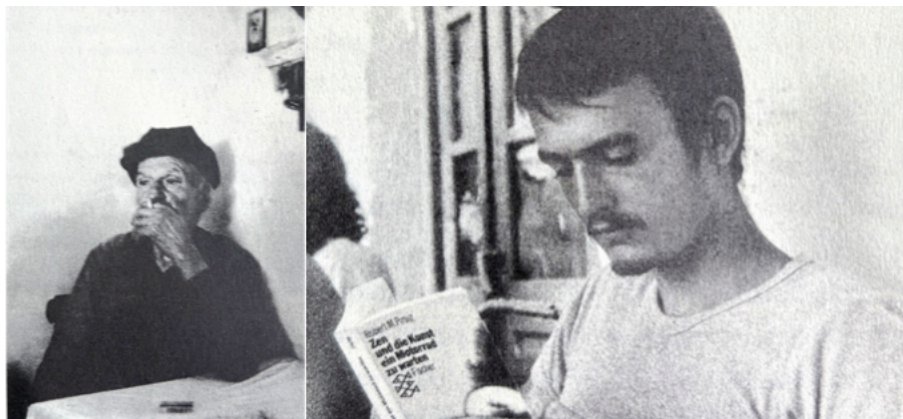
Η Μπακ-Μορς περιγράφει τη μετάβαση ενός μικρού παραθαλάσσιου χωριού στη νοτιοανατολική Κρήτη. Ο Μύρτος, αποτελεί ουσιαστικό παράδειγμα μετατροπής ελληνικών παραθαλάσσιων τόπων σύμφωνα με τις τουριστικές σκοπιμότητες. Μια δεκαετία ήταν αρκετή για να μετατρέψει έναν αγροτικό οικισμό, ο οποίος δεν είχε ηλεκτρικό ρεύμα ούτε διαμορφωμένο οδικό δίκτυο σε ένα τουριστικό θέρετρο με πολυτελή ξενοδοχεία και υποδομές με όλες τις ανέσεις. Το παλιό χωριό μετατρέπεται σε νέο, οι ντόπιοι ψάχνουν να βρουν τη θέση τους και τους άλλους συγχωριανούς, το τοπίο αλλάζει, εισέρχονται νέοι επιχειρηματίες οι οποίοι προβάλλουν τον τόπο για δικό τους, προσπαθώντας να μεταφέρουν τον τουρίστα - επισκέπτη σε μια άλλη εποχή. Οι ρυθμοί αυτής της μετάβασης είναι γρήγοροι, συχνά απότομοι.⁴⁰ Όπως αναφέρει και ο Βαγγέλης Πούλιος, μεταφραστής του βιβλίου, αυτή η μετάβαση δε γίνεται μόνο με όρους πολιτικής οικονομίας ή και εκσυγχρονισμού της παραγωγής αλλά μέσω συναντήσεων και συμβολικών συγκρούσεων που προκύπτουν σε επίπεδο πολιτισμικό, ταξικό ή έμφυλο.

Ο Μύρτος αρχίζει να γίνεται τουριστικός προορισμός, όπως εμφανίζεται χαρακτηριστικά και στις εικόνες 4 και 5, διακρίνονται δύο καφεενεία καθώς και ένα τρίτο στο οποίο συχνάζουν οι ντόπιοι. Στο βάθος, στον πρόβολο του μπαλκονιού διακρίνεται μια πινακίδα που γράφει στην αγγλική γλώσσα “Rooms for Rent”. Κάπως έτσι, ο τόπος αρχίζει να διαφημίζεται και να προσφέρει τις υπηρεσίες του.

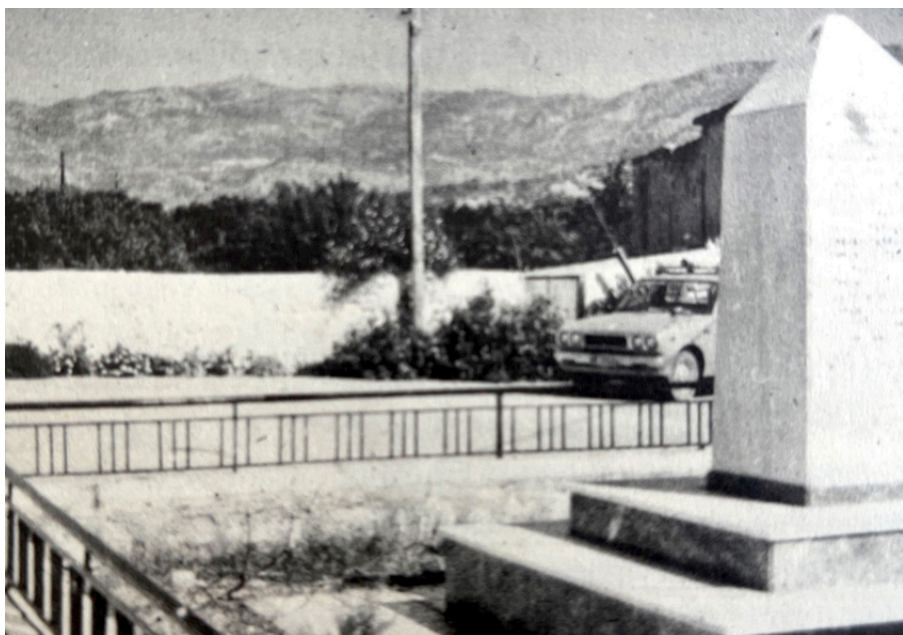
Οι κάτοικοι στην προσπάθειά τους να «ευχαριστήσουν» τους τουρίστες προσπαθούν να καταλάβουν τι αναζητούν από ένα τόπο. Αναζητούν να μάθουν την ιστορία του ή μήπως ψάχνουν να βρουν τη φωτογένειά του; Στην εικόνα 6, εμφανίζεται ένας άντρας, ο οποίος έζησε τον πόλεμο με τους Γερμανούς. Πυροβό

---

40 Μπακ-Μορς Σουζαν, Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος: Η νεοτερικότητα σε περιοδεία ένα χωριό της Κρήτης σε μετάβαση. (Θεσσαλονίκη: Ψηφίδες, 2019), 40.

Εικόνα 6: Ντόπιος άνδρας και τουρίστας στο καφενείο του χωριού

Εικόνα 7: Μνημείο πολέμου στο Μύρτο

λησαν τον πατέρα του μπροστά του, έχασε το δεξί του χέρι από μία σφαίρα και παρ' όλα αυτά ως κάτοικος του νησιού συνεχίζει τις αγροτικές εργασίες με το μόνο γερό του χέρι. Αντίθετα, στη διπλανή εικόνα εμφανίζεται ένας τουρίστας ο οποίος διαβάζει ένα ξενόγλωσσο βιβλίο, ενώ έχει έρθει στο Μύρτο δίχως να τον ενδιαφέρει η ιστορία του τόπου – αναζητώντας μόνο τον ήλιο και την ηρεμία της θάλασσας.⁴¹

Στη συνέχεια εμφανίζεται ένα μικρό μνημείο του πολέμου, σε κεντρικό σημείο του χωριού, στο οποίο αναφέρονται τα ονόματα των αδικοχαμένων. Το συγκεκριμένο μνημείο δεν αφορά σχεδόν κανέναν – «δεν έχει αρκετή φωτογένεια» και έτσι οι τουρίστες δεν δίνουν σημασία σε αυτό. Τις περισσότερες φορές οι τουρίστες δεν επισκέπτονται έναν τόπο για να βιώσουν την ιστορία του αλλά για να αξιολογήσουν τη φωτογένειά του. Αποτυπώνοντας κυρίως στοιχεία τα οποία έχουν μείνει άθικτα από το παρελθόν, δίπλα από σύγχρονες ανακατασκευές και εγκαταστάσεις προσπαθούν να βρουν το παραδοσιακό στοιχείο, χωρίς όμως αυτό να είναι επικτικό. Όπως αναφέρει και η Μπακ-Μορς, «οι τουριστικές φωτογραφίες καταγράφουν την εκάστοτε πραγματικότητα αποσπασμένη από το παρελθόν και συνεπώς αποκομμένη από κάθε κατανόηση του ιστορικού της γίνεσθαι.»⁴²

Με την εμφάνιση του μαζικού τουρισμού, εμφανίζονται και οι διαφημίσεις που τον προωθούν όπως η εικόνα που περιέχει το μήνυμα: «Ελλάδα. Οι κλασικές ευρωπαϊκές διακοπές. Ομολογουμένως, η Ελλάδα φαίνεται ακριβή. Υπάρχει η όμορφη Αθήνα για να τριγυρίσετε. Μέρη που θα σας κάνουν να ανατριχιάσετε, όπως οι Δελφοί, η Κόρινθος και η Ολυμπία. Θρυλικά νησιά όπως η Κρήτη, η Ρόδος, Κέρκυρα και Σαντορίνη... και η αξία του δολαρίου είναι 35% μεγαλύτερη σε σχέση με την

---

41 Μπακ-Μορς Σουζαν, Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος: Η νεοτερικότητα σε περιοδεία ένα χωριό της Κρήτης σε μετάβαση. (Θεσσαλονίκη: Ψηφίδες, 2019), 47.

42 ό.π., σ. 53.

"We never
thought we
could afford
Greece."

Admittedly, Greece sounds expensive. You've got beautiful Athens to romp around in.

Spine-tingling sites like Delphi, Corinth and Olympia.

Legendary isles like Crete, Rhodes, Corfu and Santorini.

You've got the Aegean or Ionian in the morning, the tavernas at night.

It's the classic European vacation. Yet still one of the least expensive vacations in Europe. And the dollar is worth **35% more** than last year.

Call your travel agent. Greece awaits you. At a classic price.

Greece.
The Classic European Vacation.

Greek National Tourist Organization

845 Park Avenue, New York, NY 10022 (212) 425-9777

100 N. Michigan Ave., Chicago, IL 60605 (312) 782-1084

811 W. Sixth St., Los Angeles, CA 90017 (213) 626-0050

Please send details on vacations in Greece.

Name

Address

City/State/Zip

Work Agent NYT

Εικόνα 8: Ελλάδα. Οι κλασικές Ευρωπαϊκές διακοπές.

περσινή... Καλέστε τον ταξιδιωτικό σας πράκτορα. Η Ελλάδα σας περιμένει. Σε μια κλασική τιμή.»⁴³ Αντικείμενο του τουρισμού δεν είναι μόνο ένας αρχαιολογικός χώρος, ένα μουσείο ή ένα φυσικό τοπίο αλλά η ίδια εμπειρία του να ζεις σε έναν τόπο. Όλο το τοπίο μετατρέπεται σε ένα εν δυνάμει αξιοθέατο, το οποίο «μνημειοποιείται» και «μουσειοποιείται» ενώ παράλληλα μπορεί να προβληθεί από παντού. Πιο συγκεκριμένα, με τη δύναμη της εικόνας μπορεί να προβληθεί πολύ εύκολα ο τουρισμός του τόπου. Μπορεί κάποιος να βρίσκεται στον Μύρτο, στο απομακρυσμένο νησί της Κρήτης, αλλά να παρατηρεί καρτ ποστάλ από τον Παρθενώνα, γιατί και αυτός «προβάλλεται ως μια αυθεντική εμπειρία». Η Ελλάδα αναπτύχθηκε μέσα από τη φωτογραφία, τη σχέση της με την αρχαιότητα, τον αρχαίο πολιτισμό.⁴⁴ Αυτά τα ιστορικά κειμήλια κάνουν τους τουρίστες να συνδέονται με την αρχαία Ελλάδα, πράγμα το οποίο δημιουργεί ένα σκηνικό και μια φαντασίωση του τουρίστα σε αυτό τον τόπο.⁴⁵

Ο Μύρτος γίνεται όλο και πιο προσβάσιμος στους τουρίστες. Σύμφωνα με τη Μπακ-Μορς, «οι επισκέπτες αντιμετωπίζουν το χωριό σαν ιδιωτική λέσχη. Χρησιμοποιούν την εκκλησία σαν λουτρό, πηγαίνουν στα καφενεία χωρίς σουτιέν και παπούτσια, περπατούν στο δρόμο με μπικίνι, κάνουν βόλτα στην παραλία με μία κλασική γυμνότητα, κόβουν πορτοκάλια για πρωινό από τα δέντρα των χωρικών,...) τρέχουν να φωτογραφίσουν μία κηδεία ή μία γριά γυναίκα κατά το κοπάμισμα της μπουγάδας στην παραλία.»⁴⁶ Το σκηνικό μοιάζει κινηματογραφικό, οι τουρίστες γίνονται «σημεία» αυτού του τόπου γιατί δεν έχουν την ίδια κουλτούρα να τα διαχειριστούν. Οι ντόπιοι από την άλλη πλευρά βιώνουν τον τόπο πολύ διαφορετικά. Η εκκλησία για αυτούς δεν είναι το λουτρό αλλά το μέρος στο οποίο παντρεύτηκαν και βάφτισαν τα παιδιά τους. Τα πορτοκάλια δεν είναι αξιοθέατο

---

43 Μπακ-Μορς Σουζαν, Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος: Η νεοτερικότητα σε περιοδεία ένα χωριό της Κρήτης σε μετάβαση. (Θεσσαλονίκη: Ψηφίδες, 2019), 53.

44 Μπακ-Μορς Σουζαν, «Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος - Susan Buck-Morss», Ιούνιος 2021, youtube, video, 60:00, <https://www.youtube.com/watch?v=CbqR7Pfb2fk>.

45 ό.π.

46 Μπακ-Μορς Σουζαν, Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος: Η νεοτερικότητα σε περιοδεία ένα χωριό της Κρήτης σε μετάβαση. (Θεσσαλονίκη: Ψηφίδες, 2019), 53.

Εικόνα 9: Ντόπιοι άνδρες του Μύριου

Εικόνα 10: Νεαρές τουρίστριες στο καφεείο του χωριού

αλλά ο καθημερινός τους αγώνας στην αγροτική ζωή μέσω της οποίας βιοπορίζονται.

Δίπλα στο γραφείο του προέδρου της κοινότητας του Μύρτου, εμφανίζεται η πινακίδα, «Απαγορεύεται η κατασκήνωση και η διανυκτέρευση στην παραλία ή στα χωράφια, ο γυμνισμός θα τιμωρείται.» Σύμφωνα με τη Μπακ-Μορς η πινακίδα αυτή «είναι ένα σημείο αντίστασης απέναντι στην πολιτισμική διείσδυση του τουρισμού».47 Στην εικόνα 9, εμφανίζεται μια ομάδα ανδρών, κάτοικων του χωριού, να έχουν συγκεντρωθεί στο παραδοσιακό καφενείο που είναι το στέκι τους. Η γυναίκα απουσιάζει εμφανώς από τη ζωή του καφενείου. Αντιθέτως, στην επόμενη εικόνα εμφανίζονται οι τουρίστριες να έρχονται σε αντίθεση με τους ντόπιους. Εμφανίζονται στον δημόσιο χώρο του χωριού, πολύ πιθανόν να ταξιδεύουν μόνες τους, χωρίς συνοδεία άνδρα. Καπνίζουν, πίνουν και έχουν μία εντελώς αντίθετη συμπεριφορά από τις συνομήλικες νεαρές του χωριού.

Στη συνέχεια εμφανίζονται νεαροί άνδρες να χαλαρώνουν σε τοπικό καφενείο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εδώ αποτελεί το ερωτικό παιχνίδι ανάμεσα στις τουρίστριες και τους ντόπιους άνδρες, τα λεγόμενα «καμάκια», τα οποία εξετάζουν τόσο το κοινωνικό πλαίσιο των γυναικών στις παραδοσιακές κοινωνίες όσο και την ψευδαισθητική εικόνα που οι ίδιες οι γυναίκες προερχόμενες από τη δυτική Ευρώπη έχουν σε σχέση με τη δική τους χειραφέτηση.48 Είναι ένα παιχνίδι ανάμεσα στους ντόπιους και στους παραθεριστές, όπου και οι δύο πλευρές κατάφερναν να δραπετεύσουν από τα ηγεμονικά πρότυπα και τις επιθυμίες της δικιάς τους κουλτούρας για μερικές μέρες, διαμένοντας σε αυτό τον καλοκαιρινό προορισμό. Σύμφωνα με τη Μπακ-Μορς, «για καθεμιά από αυτές (τουρίστριες) αποτελεί μια μοναδική εμπειρία διακοπών, είναι για το χωριό ένα κλισέ που επαναλαμβάνεται

---

47 Μπακ-Μορς Σουζαν, Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος: Η νεοτερικότητα σε περιοδεία ένα χωριό της Κρήτης σε μετάβαση. (Θεσσαλονίκη: Ψηφίδες, 2019), 65.

48 Μπακ-Μορς Σουζαν, «Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος - Susan Buck-Morss,» Ιούνιος 2021, youtube, video, 60:00, <https://www.youtube.com/watch?v=CbqR7Pfb2fk>.

Εικόνα 11: Πινάκίδα στα γραφεία της κοινότητας του Μύρτου

48 Εικόνα 12: Γυναίκες τουρίστριες και άνδρες του χωριού στο καφενείο του Μύρτου

ατελείωτα.»⁴⁹ Αρχίζει λοιπόν η τουριστική εμπειρία να γίνεται ένα εμπόρευμα, μια βιομηχανία που προσφέρει εξατομικευμένες λύσεις και αυθεντικές εμπειρίες, μέσω της αγοράς, με το χρήμα.

Το τοπίο αλλάζει, στα καφενεία αρχίζουν να γίνονται συζητήσεις γύρω από το χρήμα. Πόσο κοστίζει το εισιτήριο της πτήσης σου; Πόσο η φωτογραφική σου μηχανή; Πόσο το ρολόι σου; Αυτές είναι μερικές από τις πιο συνηθισμένες ερωτήσεις. Οι κάτοικοι του χωριού επιχειρούν να τοποθετηθούν μέσα σε ένα παγκόσμιο σύστημα συναλλαγής.⁵⁰ Σύμφωνα με τη Μπακ-Μορς, «Στον Μύρτο εμφανίζονται δύο εστιατόρια, ένα νέο καφενείο και μια ντίσκο.» Η παρουσία του νέου τουρισμού, ή αυτού που σε προηγούμενο κεφάλαιο αναφέρθηκε ως σύγχρονος τουρισμός, είναι εμφανής.

Εξίσου εμφανής είναι η ανάπτυξη ξενοδοχειακών μονάδων. Εμφανίζεται το νέο ξενοδοχείο στην άκρη του Μύρτου, το 1981. Διέθετε 250 κλίνες για να εξυπηρετεί τα γκρουπ των ευρωπαϊών τουριστών, όταν οι ίδιοι οι κάτοικοι του νησιού ήταν 350 άτομα.⁵¹ Από αυτή την αντιπαράθεση αποδεικνύεται ότι ο όγκος των τουριστών ήταν πολύ μεγαλύτερος σε σχέση με τους ντόπιους. Αναγκαστικά, οι διαπροσωπικές σχέσεις ήταν δύσκολες και η επαφή μεταξύ ντόπιων κατοίκων και τουριστών περιορίστηκε στις εμπορικές συναλλαγές. Η κατασκευή αυτού του ξενοδοχείου προδιαθέτει έναν μετασχηματισμό και εκφράζει μια άλλη δυναμική ως προς την φιλοξενία των τουριστών. Από την άλλη πλευρά, οι ντόπιοι κάτοικοι δε γνώριζαν πως έπρεπε να διαχειριστούν το πλήθος ανθρώπων που θα κατέφθανε εκεί. Στην αριστερή πλευρά της εικόνας διακρίνονται κάποιες γυναίκες του νησιού. Θα είχε ενδιαφέρον να σκεφθεί κανείς πως νιώθουν αυτές βλέποντας καθημερινά αυτό τον τεράστιο όγκο να αναπτύσσεται ανάμεσα στα χωράφια τους, δημιουρ-

---

49 Μπακ-Μορς Σουζαν, Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος: Η νεοτερικότητα σε περιοδεία ένα χωριό της Κρήτης σε μετάβαση. (Θεσσαλονίκη: Ψηφίδες, 2019), 59.

50 ό.π., σ. 73.

51 ό.π., σ. 81.

Εικόνα 13: Το νέο ξενοδοχείο στο Μύρτο 1981

Εικόνα 14: Θερμοκήπια δίπλα στο ξενοδοχείο

γώντας δρόμους που πριν ήταν χωματόδρομοι και μονοπάτια. Από την άλλη πλευρά, αυτή η εξέλιξη μπορεί να αποτελέσει αναπτυξιακή προοπτική που θα κληρονομήσουν οι επόμενες γενιές. Στην επόμενη εικόνα, εμφανίζεται η πίσω πλευρά του ξενοδοχείου με θερμοκήπια, τα οποία αποτελούν εξέλιξη στην εργασία των ντόπιων κατοίκων. Τα χωράφια που αρχίζουν να γίνονται θερμοκήπια είναι μια αναβάθμιση του χωριού. Αυτό όμως φθείρει το τοπίο. Είναι ένα τοπίο που και πάλι δεν θα ευχαριστεί τους τουρίστες επισκέπτες του νησιού. Αυτή η θέα από τα δωμάτια τους δεν παραπέμπει σε καμία περίπτωση σε ένα άθικτο, εξωτικό, «υποανάπτυκτο» φυσικό τοπίο.

Η τουριστική ανάπλαση του χωριού, όπως την παρουσιάζει η Μπακ-Μορς είναι μια «μερική εκτόπιση»⁵² των κατοίκων. Για παράδειγμα, η δημιουργία παραλιακού δρόμου θα μετατραπεί σε τουριστικό, διότι θα κάνουν την εμφάνισή τους τα καφέ και τα εστιατόρια. Αυτό θα εκτοξεύσει τις τιμές των ενικοίων λόγω της μικρής προσφοράς και της μεγάλης ζήτησης.

Ίσως δεν είναι ακραίο να παρατεθεί το παράδειγμα που χρησιμοποιεί η Μπακ-Μορς για να αποδώσει τη σχέση σύγχρονου τουρίστα και ντόπιου – ιδιοκτήτη ξενοδοχειακής μονάδας:

«Αν οι τουρίστες δηλώσουν ότι η έκπληξη του να βλέπουν τις πέστροφες να αναπηδάνε στα νερά της λίμνης είναι κάτι που απολαμβάνουν, μπορεί να κατατεθεί μία πρόταση – και να ληφθεί σοβαρά υπόψη – η οποία θα προβλέπει την ανά διαστήματα διοχετεύσει ηλεκτρικού ρεύματος στο νερό, ώστε να εξασφαλιστεί ότι τέτοιες “εκπλήξεις” θα συμβαίνουν.»⁵³

---

52 Μπακ-Μορς Σουζαν, Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος: Η νεοτερικότητα σε περιοδεία ένα χωριό της Κρήτης σε μετάβαση. (Θεσσαλονίκη: Ψηφίδες, 2019), 83.

53 ό.π., σ. 40.

Εικόνα 15: Ο τουριστικός δρόμος του Μύρτου σήμερα

Κεφάλαιο 3: Σχέση του ανθρώπου με την ακτή

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Εικόνα 16: Τουριστικό θέρετρο στην Αγγλία

Σχέση του ανθρώπου με την ακτή

Στο προηγούμενο κεφάλαιο παρουσιάστηκε μια θεωρητική και εμπειρική προσέγγιση μελέτης ενός τόπου αλλά και η έννοια της μετάβασης, όπως αυτή αναπτύσσεται στο έργο της Σούζαν Μπακ-Μορς. Παρακάτω, η μετάβαση εξετάζεται στην ελληνική παραλία. Συγκεκριμένα, εξετάζεται ο τρόπος που αυτή εξελίχθηκε μέσα στο πέρασμα των χρόνων μέσω του (καθοριστικού) ρόλου του τουρισμού.

Εικόνα 17: «Το ναυάγιο» - William Turner 1805

Εικόνα 18: «Παραλία στην Τρουβίλ» - Eugene Boudin 1885

Η εμφάνιση της χρήσης της παραλίας

Ο τουρισμός είναι ένα φαινόμενο το οποίο εμφανίζεται σε διαφορετικές χρονικές περιόδους στις διάφορες κοινωνίες. Το έργο «Στην Ακροθαλασσιά» του Ζαν-Ντιντιέ Ουρμπαίν, είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον ως προς αυτό: ο τουρισμός γεννήθηκε στην Αγγλία –στη χώρα, όπου το 1861 ο μισός πληθυσμός ζούσε ήδη σε πόλεις. Σταδιακά, άρχισαν να εμφανίζονται δραστηριότητες αναψυχής στην παραλία. Το πρώτο τουριστικό θέρετρο ήταν το Brighton στην Αγγλία, όπου η παραλία μετατράπηκε σε τόπο διασκέδασης, κοινωνικών συναναστροφών και κάθε είδους γιορτής. Στη συνέχεια, εμφανίστηκαν τα πρώτα bungalows στη Βρετανία το 1869-70, τα οποία τοποθετήθηκαν δίπλα στη θάλασσα. Αποτελούσαν πλέον κατοικίες αναψυχής και όχι ιατρικής φροντίδας. Τοποθετήθηκαν μάλιστα με τέτοιο τρόπο ώστε να έχουν πρόσβαση στη θάλασσα, στον καθαρό αέρα αλλά και οπτική επαφή με το τοπίο.

Σύμφωνα με τον Braudel, στη Μεσόγειο οι πρώτες εγκαταστάσεις παραθαλάσσιων οικισμών που εμφανίζονται είναι αυτές των ψαράδων. Όμως το εντυπωσιακό σε αυτά τα ψαροχώρια είναι ότι τα σπίτια δίπλα στη θάλασσα χτίζονταν με πλάτη προς αυτήν. Η θάλασσα εκεί ήταν μόνο για ψάρεμα, όχι για θέαση. Ο φόβος για τις καιρικές συνθήκες και τις αναταραχές που μπορεί να δημιουργηθούν στη θάλασσα τους οδηγούσε να φροντίζουν να μην είναι εκτεθειμένοι.⁵⁴ Αυτός ο φόβος διακρίνεται σε έργα ζωγράφων της εποχής, όπως ο Turner (1805), οι οποίοι απεικονίζουν την ταραγμένη θάλασσα και τις βάρκες των ψαράδων να κινδυνεύουν.

Έπειτα, η σχέση του ανθρώπου με την παραλία έγινε θεραπευτική. Το μπάνιο στη θάλασσα δεν ήταν κολύμπι, αλλά βύθιση, η οποία είχε προηγουμένως συνταγογραφηθεί για τη θεραπεία σοβαρών ιατρικών παθήσεων. Σύμφωνα με τους Urry

---

54 Λαβράνου Εύα, «Ταξίδι στη Γραμμική πόλη της Μεσογείου.» (ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2017), 35.

και Larsen, «Η παραλία ήταν [περισσότερο] ένας τόπος "ιαματικός" παρά "από-
λαυσης"». ⁵⁵ Υπήρχε συγκεκριμένη ενδυμασία και χρόνος παραμονής σε αυτή.

Με το πέρασμα των χρόνων, οι άνθρωποι άρχισαν να βλέπουν την παραλία και τη ζωή σε αυτή με άλλη οπτική. Αυτό φαίνεται και από ζωγράφους της εποχής, όπως ο Eugene Boudin, με το έργο του, «Παραλία στην Τρουβίλ» (1885). Στη συγκεκριμένη απεικόνιση, εμφανίζονται οι παραθεριστές σε μια ήρεμη παραλία να εγκαθίστανται και να παρατηρούν τις ψαρόβαρκες που πλέουν γαλήνια ως μέρος του τοπίου. Όπως μπορούμε να διακρίνουμε και από τις ενδυμασίες της εικόνας, οι λουόμενοι δεν κάνουν μπάνιο στη θάλασσα –πρωτίστως πηγαίνουν για τη θέα και τον ήλιο. ⁵⁶

---

⁵⁵ Urry John and Larsen Jonas, *The Tourist Gaze 3.0*. (London: Sage, 2011), 32.

⁵⁶ Λαβράνου Εύα, «Τοξίδη στη Γραμμική πόλη της Μεσογείου.» (ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2017), 35.

Το μπάνιο στη θάλασσα

Η θαλάσσια κολύμβηση χρονολογείται από τον 17ο αιώνα, αλλά εμφανίζεται περίπου στα τέλη του 18ου. Ήταν μεγάλο το ποσοστό του τουρισμού κατά τον 19ο αιώνα που επένδυσε χρόνο και χρήματα στην κολύμβηση. Αυτό που αξίζει να σημειωθεί όμως είναι το πόσο επένδυε στις θεραπευτικές ιδιότητές της.⁵⁷ Από τη στιγμή που η ιατρική κοινότητα ξεκίνησε να ενθαρρύνει την είσοδο στη θάλασσα, άρχισαν να εμφανίζονται και οι «δάσκαλοι του μπάνιου», οι οποίοι, όντας ψαράδες, ήταν εξαιρετικά εξοικειωμένοι με το θαλάσσιο στοιχείο.⁵⁸

Περίπου το 1750 εμφανίστηκαν οι μηχανές κολύμβησης στη Μεγάλη Βρετανία και έπειτα στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Γαλλία και τη Γερμανία. Οι μηχανές κολύμβησης ή αλλιώς άμαξες μπάνιου, όπως αποκαλούνται, ήταν φορητά αποδυτήρια τοποθετημένα στην άμμο, έξω από το νερό. Οι γυναίκες έμπαιναν σε αυτή την ξύλινη κατασκευή προκειμένου να φορέσουν το ολόσωμο μαγιό τους. Στη συνέχεια, ο οδηγός, με τη βοήθεια των αλόγων, τις μετέφερε μέσα στο νερό. Η παραπάνω διαδικασία αποτελεί απόδειξη της ίδιας της κυρίαρχης άποψης της εποχής πως ήταν προκλητικό οι γυναίκες να κυκλοφορούν με μαγιό στη παραλία.

Αυτές οι φορητές καμπίνες διέθεταν μια μικρή ξύλινη σκάλα από την πλευρά της θάλασσας, η οποία σηματοδοτούσε την είσοδο και την έξοδο των γυναικών από το νερό, με τρόπο μη ορατό από τους άνδρες. Όσες γυναίκες δεν ήξεραν κολύμπι, δένονταν με ένα καλώδιο στη μέση έτσι ώστε να μην τις παρασύρουν τα κύματα.⁵⁹ Μόλις τελείωναν το μπάνιο τους, ανέβαιναν στην καμπίνα τους και ειδοποιούσαν τον οδηγό, με ένα σημαϊάκι, πως είχε έρθει η ώρα να τις επιστρέψει στην ακτή. Οι

---

⁵⁷ Urry John and Larsen Jonas, *The Tourist Gaze 3.0*. (London: Sage, 2011), 36.

⁵⁸ Κανταρέλης Θεοδωρής, «Αθήνα 180: Προς την υδάτινη Μεσογειακή Μητρόπολη,» (ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2012), 35.

⁵⁹ Μπλατσιώτης Χρήστος, «Οι παραλίες των Ελλήνων και των Βέλγων και η ιστορία των διακοπών στη θάλασσα,» *newsville*, τελευταία τροποποίηση 14 Αυγούστου 06, 2013, <https://www.newsville.be/christos-mplatsiotis-istoria-diakopon-thalassa/>.

Εικόνα 19: Μηχανές κολύμβησης

μηχανές κολύμβησης σταμάτησαν να χρησιμοποιούνται το 1920 αλλά παρέμειναν για πολλά χρόνια στην ακτή και χρησιμοποιούνταν ως στατικά αποδυτήρια.⁶⁰

Το 1927, η εμφάνιση των περίφημων *bains mixtes*, των μικτών λουτρών, επέτρεψε πλέον στις γυναίκες και τους άνδρες να κολυμπούν μαζί χωρίς να θεωρείται σκάνδαλο. Οι πιο συντηρητικοί βέβαια εξακολουθούσαν να αντιδρούν απέναντι σε αυτό που κατανοούσαν ως νεωτερισμό. Οι παραπάνω αντιδράσεις δεν αναιρούσαν ούτε επηρέαζαν, όμως, τους νέους της εποχής, στους οποίους τα μικτά λουτρά είχαν μεγάλη απήχηση –αν αναλογιστούμε μάλιστα πως το ίδιο το κολύμπι και η συνύπαρξή στην ακτή αποτελούσε πλέον απόλαυση.⁶¹

Αυτές οι αλλαγές κατέστησαν την κολύμβηση πιο δημοφιλή –κάτι που αποδεικνύεται και με την κατασκευή θερέτρων δίπλα στη θάλασσα. Η παραλία άρχισε να γίνεται τόπος συνάθροισης και ο φόβος του ανθρώπου για το νερό μειώθηκε. Στις αρχές του 20ου αιώνα οι άνθρωποι έμαθαν πλέον να κολυμπούν.⁶²

---

60 «Έτσι κολυμπούσαν οι γυναίκες τον 19ο αιώνα,» Μηχανή του χρόνου, τελευταία τροποποίηση Αύγουστος 03, 2016, <https://www.mixanitouxronou.gr/etsi-kolimpousan>.

61 «Η ιστορία των *bains mixtes* (μικτά λουτρά) στην παραλία μας,» Google, τελευταία τροποποίηση Οκτώβριος 01, 2014, <https://www.allimosonline.gr/αναμνήσεις/4855>.

62 Λαβράνου Εύα, «Ταξίδι στη Γραμμική πόλη της Μεσογείου.» (ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2017), 37.

Εικόνα 20: Αρχές 20ου αιώνα και οι παραλίες πλέον αρχίζουν να γίνονται κοινές για άνδρες και γυναίκες (τα περίφημα “μπαίν-μιξτ” της εποχής).

Η σχέση του ανθρώπου με τη παραλία

Από τα πρώτα χρόνια αναζήτησης του ορίου της ακτής και πιο συγκεκριμένα της στεριάς και του νερού ο άνθρωπος κράτησε τις αποστάσεις του. Στην αρχή, υπήρχε ο φόβος του νερού, ο οποίος αντικαταστάθηκε από την πρόσληψη του νερού και της θάλασσας ως θεραπεία. Σταδιακά, αλλαγές στη συνύπαρξη ανδρών και γυναικών στην ακτή και τη θάλασσα απελευθέρωσαν τους τουρίστες από αισθήματα ντροπής και άλλους διαχωρισμούς.⁶³ Τι αντιπροσωπεύει όμως τελικά η παραλία για αυτούς τους απελευθερωμένους τουρίστες;

Όλοι θέλουν μια θέση στον ήλιο !

Σύμφωνα με τον Ουρμπαίν, παραλία είναι ο «γραμμικός χώρος στην περιφέρεια του κόσμου, μισός στερεός μισός υγρός, απόλυτο όριο και τόπος ρήξης».⁶⁴ Η παραλία απογυμνώνει το άτομο, ενώ οδηγεί στην αποκάλυψη του πραγματικού εαυτού του. Σταματά να είναι ο άνθρωπος της πόλης και επαναπροσδιορίζει τις προσωπικές του σχέσεις. Η παραλία είναι ένας τόπος άδειος, χωρίς κατοίκους, χωρίς ιστορία, ο οποίος γεμίζει με τους παραθεριστές και με τρόπο που αυτοί επιθυμούν. Είναι ένας τόπος που δε θυμάται. Όπως η άμμος δεν έχει μνήμη, έτσι και η παραλία –μόλις φύγουν οι παραθεριστές αδειάζει και περιμένει την επόμενη φορά. Ίσως είναι η ίδια η έλλειψη μνήμης που δημιουργεί τελικά στους ανθρώπους μία αίσθηση απελευθέρωσης και απόλαυσης των στιγμών τους στον εκάστοτε τόπο. Άλλωστε, «η ακροθαλασσιά δεν είναι τόπος αναχώρησης, αλλά άφιξης, δεν είναι τόπος κινητικότητας αλλά εγκατάστασης».⁶⁵

63 Ζαμάνη Ιωάννα - Ζωή, «Θάλασσα: Όνειρο θερινής Κυριακής.» (ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2020), 9.

64 Ουρμπαιν Ζαν Ντιντιε, Στην Ακροθαλασσιά: Η μεταμόρφωση του ταξιδιώτη σε παραθεριστή. (Αθήνα: Ποταμός, 2000), 59.

65 ό.π., 290.

Η απελευθέρωση και η απόλαυση εντείνεται στις χώρες του ευρωπαϊκού νότου που φέρουν όλα τα φυσικά και κλιματικά στοιχεία για να τις προσφέρουν. Όπως γλαφυρά περιγράφει ο J.G. Ballard στο κείμενο του "Το μεγαλύτερο θεματικό πάρκο στον κόσμο", κάποια χρονιά οι βόρειοι Ευρωπαίοι, εγκαταλείπουν τις γραφειοκρατικές εργασίες τους και καταφεύγουν στον νότο όπου παραδομένοι στη θάλασσα και τον ήλιο σαγηνεύονται σε βαθμό παραφροσύνης και εγκαταλείπουν τη ζωή τους, αρνούμενοι να επιστρέψουν, επιδιδόμενοι ακόμη και σε παραβάσεις ώστε να επιβιώσουν ως μόνιμοι κάτοικοι στο τοπίο της παραλίας.

«Οι νέοι Ευρωπαίοι επέδραμαν στις παραλίες της Μεσογείου [...] παρέμειναν ακίνητοι, ξαπλωμένοι στις ψάθες τους στις παραλίες [...] αποφασισμένοι να μην διακόψουν τις διακοπές τους».⁶⁶

---

⁶⁶ J.G. Ballard, *The Largest Park on the World*. (New York: Farrar, Straus & Giroux, 1990).

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Κεφάλαιο 4: Η ελληνική παραλία -ένας τόπος σε μετάβαση

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Η ελληνική ακτή

Μετά το 1970, πέρα από την αναψυχή και την ξεκούραση, σύμφωνα με τον Πάρη Τσάρτα⁶⁷, παρατηρούνται και άλλα κίνητρα τα οποία ώθησαν τους ανθρώπους όλο και πιο κοντά στην παραλία. Η ανάγκη για δραστηριότητες στην ύπαιθρο αυξήθηκε, ενώ παράλληλα αυξήθηκε η επιθυμία για αναζήτηση της παράδοσης και του πολιτισμού. Όλα τα παραπάνω δημιουργούσαν μια νέα ζήτηση στην αγορά, η οποία εμφανιζόταν με το φαινόμενο του «μαζικού τουρισμού» στην ελληνική ύπαιθρο. Κατά τη δεκαετία του 1960, η Ελλάδα εμφανίστηκε ως μια από τις σημαντικότερες χώρες-προορισμούς των ευρωπαϊών τουριστών ανάμεσα σε ολόκληρη τη Μεσόγειο. Η γεωμορφολογία της Ελλάδας στις παράκτιες και στις νησιωτικές περιοχές ήταν απόλυτα συνυφασμένη με το πρότυπο ανάπτυξης του οργανωμένου μαζικού τουρισμού που η ίδια η χώρα φαίνεται να προωθούσε.

Η προβολή της Ελλάδας και ειδικότερα του φυσικού περιβάλλοντός της γινόταν μέσα από τα έργα περιηγητών, αναφορές αρχιτεκτόνων, όπως για παράδειγμα ο Le Corbusier, ο οποίος ανέδειξε το τοπίο, την αρχαία ελληνική αρχιτεκτονική αλλά και την παραδοσιακή αρχιτεκτονική. Στο πλαίσιο αυτό, οι διαφημιστικές εκστρατείες του ΕΟΤ ήταν εξίσου καθοριστικές. Κυρίως από το 1955 έως και το 1980 μέσα από τις αφίσες αναδείχθηκε το φυσικό και το δομημένο περιβάλλον, η ιστορία και ο πολιτισμός της χώρας. Αξιοσημείωτα ήταν όμως και τα κίνητρα που δόθηκαν κατά τη δεκαετία του 1970 σε επιχειρηματίες του τουρισμού για την αύξηση των τουριστικών υποδομών στην ελληνική ύπαιθρο. Έτσι άρχισαν να έρχονται στο προσκήνιο άγνωστες και απομονωμένες περιοχές της χώρας οι οποίες διέθεταν όλα τα απαραίτητα φυσικά χαρακτηριστικά για αναβάθμιση.⁶⁸

---

67 Μανωλίδης Κώστας και Καναρέλης Θεοκλής (επίμ.), Η διεκδίκηση της υπαίθρου: Φύση και κοινωνικές πρακτικές στη σύγχρονη Ελλάδα. (Αθήνα: Ινδικτος, 2009), 407.

68 Μανωλίδης Κώστας και Καναρέλης Θεοκλής (επίμ.), Η διεκδίκηση της υπαίθρου: Φύση και κοινωνικές πρακτικές στη σύγχρονη Ελλάδα. (Αθήνα: Ινδικτος, 2009), 409.

Στον μαζικό τουρισμό, σημαντικό ρόλο κατείχε η εικόνα ή αλλιώς τα «οπτικά ερεθίσματα», τα οποία είχε λάβει κανείς πριν το ταξίδι του. Σε αυτή την «κουλτούρα της εικόνας», όπως αναφέρει και ο Άγγελος Βλάχος, στόχος ήταν η προβολή όλων των «προϊόντων» που αναδείκνυαν τη χώρα. Με αυτόν τον τρόπο, καλούσαν έμμεσα τον επισκέπτη να επισκεφθεί όλο και περισσότερα μέρη έτσι ώστε να μη χάσει τίποτα από όσα είχε δει σε εικόνες.⁶⁹ Όπως αποδεικνύουν και οι ίδιες οι αφίσες του ΕΟΤ, ο τρόπος διαβίωσης των Ελλήνων χαρακτηριζόταν από τον τρόπο διασκέδασης και αναψυχής. Αυτό φαίνεται να αποδιδόταν (τουλάχιστον τις πρώτες αρκετές δεκαετίες μαζικού τουρισμού στη χώρα) μέσα από ευπώλητα μηνύματα και θεαματικές εικόνες.

---

⁶⁹ Αίσωπος Γιάννης (επίμ.), *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*. (Αθήνα: Δομές, 2015), 26.

Εργάσιμος και ελεύθερος χρόνος

Μετά το 1970, άρχισε να εμφανίζεται ο ελεύθερος χρόνος και να αξιοποιείται στην ύπαιθρο. Ο εργαζόμενος αναζητούσε τον ελεύθερο χρόνο και περιόριζε την εργασία του. Άρχισε λοιπόν να γίνεται ένας διαχωρισμός ανάμεσα στον «εργάσιμο» και τον «ελεύθερο» χρόνο. Παράλληλα, αλλάζει ο τρόπος ζωής στις μεγαλουπόλεις. Οι άνθρωποι κατακλύζονταν από μια ανάγκη για διαφύγη, ακόμα και για ένα Σαββατοκύριακο. Σύμφωνα με τον Θεοκλή Καναρέλη, «προσπαθούν να χωρέσουν πράγματα που δε βρήκαν χώρο μέσα στην υπόλοιπη εβδομάδα».⁷⁰

Οι διακοπές είναι λοιπόν ένα διάλειμμα, ένα μέσο για να καταφέρουν οι άνθρωποι να ανταπεξέλθουν στις πιέσεις του σύγχρονου τρόπου ζωής της βιομηχανικής κοινωνίας. Στη συνέχεια, μέσω αυτής της ανάγκης, το 1980, άρχισαν να εμφανίζονται οι παρακάτω «βιομηχανίες»: βιομηχανία του ελεύθερου χρόνου, παραθερισμός και real estate, τουρισμός.⁷¹ Ο τουρισμός αναδυόταν ως ένα κοινωνικό και καταναλωτικό πρότυπο στις σύγχρονες κοινωνίες. Δρομολογήθηκε η δημιουργία υποδομών και προϊόντων που «αγοράζονται εύκολα» και έτσι, η ύπαιθρος μεταμορφώθηκε προοδευτικά σε έναν «υποδοχέα» διακοπών.

Με την εξέλιξη του τουρισμού, όλα τα σημεία ενδιαφέροντος άρχιζαν να «καλλωπίζονται». Κεντρικοί δρόμοι και εκκλησίες ανακατασκευάζονταν έτσι ώστε να φαίνονται όμορφα και ελκυστικά. Σε αυτή τη μετάβαση παρέμειναν ανέγγιχτα και σε κάποιο βαθμό ερειπωμένα τα παλιά σοκάκια, σε μια προσπάθεια διατήρησης και προβολής της κληρονομιάς του τόπου. Όπως αναφέρει και ο Ουρμπαίν, «γινόμαστε μάρτυρες μιας γέννησης»⁷², μιας νέας χώρας που μεταμορφώνεται για να υποδεχτεί τον τουρισμό. Επίσης, σύμφωνα με τους John Urry και Jonas Larsen,

70 Μανωλίδης Κώστας και Καναρέλης Θεοκλής (επίμ.), Η διεκδίκηση της υπαίθρου: Φύση και κοινωνικές πρακτικές στη σύγχρονη Ελλάδα. (Αθήνα: Ινδικτός, 2009), 419.

71 ό.π., 411.

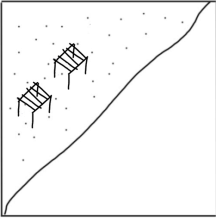
72 Doquet Anne and Evrard Oliver, "An interview with Jean Didier Urbain - Tourism beyond the grave: a semiology of culture." Sage Journals. (Αύγουστος 2008): 182, <https://doi.org/10.1177/1468797608099247>.

«όλοι οι τουρίστες, είτε φωτογραφίζουν είτε όχι, καταναλώνουν μέρη και εμπειρίες που είναι φωτογραφικά, όπως έχουν φτιαχτεί να φαίνονται για να φωτογραφίζονται».⁷³

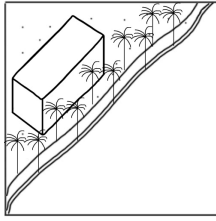
---

⁷³ Urry John and Larsen Jonas, *The Tourist Gaze 3.0*. (London: Sage, 2011), 174.

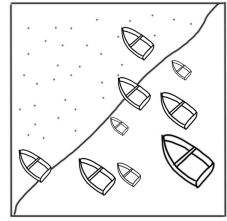
Η μετάβαση της ελληνικής παραλίας

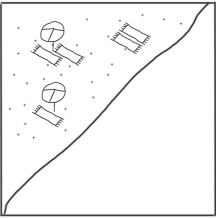
**Ανεπιτήδευτες
κατασκευές στο τοπίο
της παραλίας**

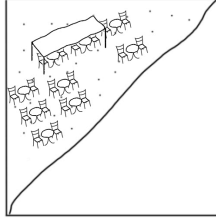
Η αδρανής παραλία

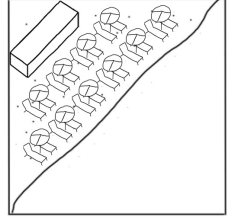
**Η παραλία ως τόπος
βιοπορισμού**

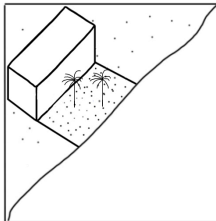
**Αυτόνομες υποδομές
παραλίας**

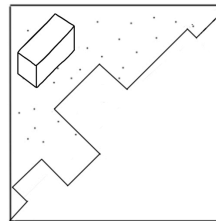
Υποδομές εστίασης

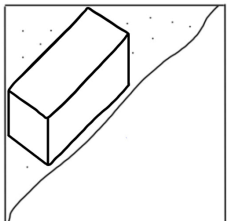
Οργάνωση παραλίας

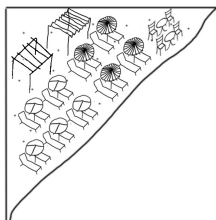
**Διαμονή δίπλα
στη παραλία**

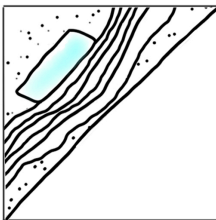
Τεχνητό περίγραμμα

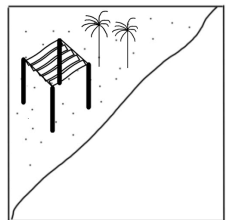
Πολύ μεγάλο κτίριο

**Ιδιωτικοποίηση των
υποδομών**

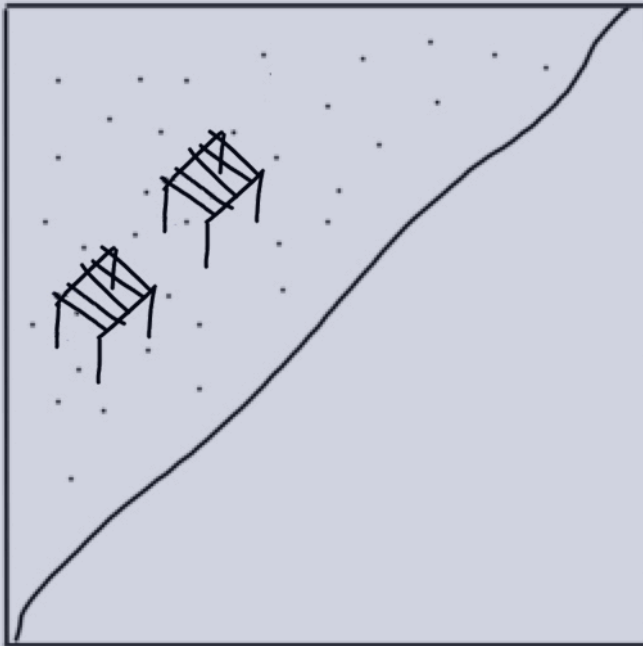

**Η θάλασσα ως θεά
Η νέα παραλία**

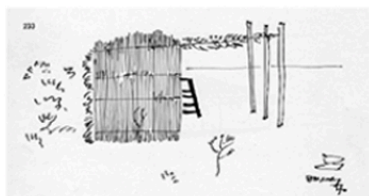

**Επανεμφάνιση
του ανεπιτήδευτου -
διεθνές σκηνικό**

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

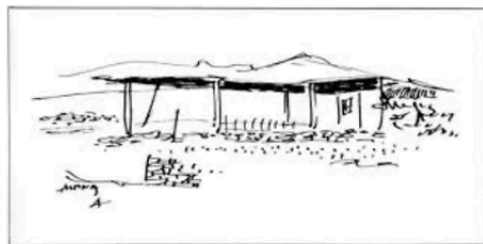
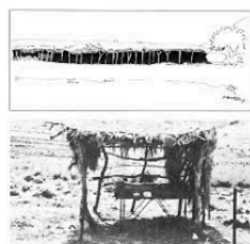

Ανεπιτήδευτες κατασκευές στο τοπίο της παραλίας

Αχυρένια καλύβα και αυτοσχέδιο στέγαστρο στην Αττική. Φωτογραφίες δεκαετιών '50 και '60 και σκίτσα με πένακι του Α. Κωνσταντινίδη.

Εικόνα 22: Αχυρένια καλύβα και αυτοσχέδιο στέγαστρο στην Αττική, Άρης Κωνσταντινίδης.

78 Εικόνα 23: Αυτοσχέδιες κατασκευές στο τοπίο της παραλίας, Άρης Κωνσταντινίδης.

Ανεπιτήδευτες κατασκευές στο τοπίο της παραλίας

Οι πρώτες κατασκευές που εμφανίστηκαν στον χώρο της παραλίας ήταν αυτοσχέδιες. Μέσα από μια σειρά ταξιδιών καταγραφής – χαρακτηρισμένα ως «οδοπορικό αυτογνωσίας»– ο Άρης Κωνσταντινίδης, κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, σχεδιάζει και φωτογραφίζει στοιχεία λαϊκής, παραδοσιακής αρχιτεκτονικής ή απλής οικοδομίας που τον ενδιαφέρουν. Μεταξύ αυτών, διακρίνονται μικρές ή και μεγαλύτερες κατασκευές από φυσικά υλικά που μπορούσε να βρει κανείς γύρω του και να συναρμολογήσει σε μια σύνθεση, η οποία θα κάλυπτε τελικά την εκάστοτε ανάγκη του.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα υπόστεγα, τα οποία προσφέρουν προστασία από τον ήλιο και εμφανίζονται στην παραλία, ενσωματωμένα πλήρως στο περιβάλλον τους, ως αναπόσπαστο σχεδόν στοιχείο του ελληνικού τοπίου. Η ενσωμάτωση έγκειται στην λιτότητα της δομής, στα φυσικά υλικά και στην οριζοντιότητα των μορφών τους. Οι πρώτες αυτές κατασκευές εμφανίστηκαν βέβαια αρχικά για λόγους προστασίας από καιρικά φαινόμενα, ενώ στόχος ήταν να φιλοξενήσουν ζώα ή ντόπιους εκδρομείς, πριν ακόμη εμφανιστεί και λάβει διαστάσεις ο τουρισμός.

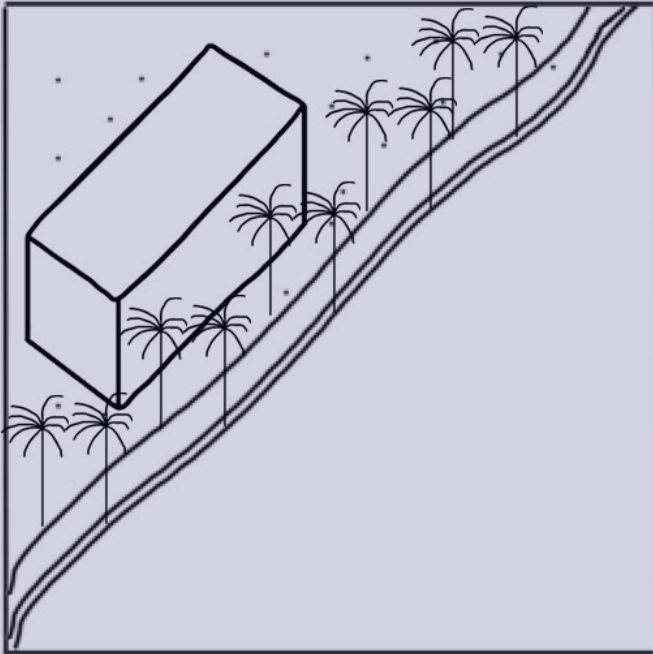
Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να αναφερθεί πως ο Άρης Κωνσταντινίδης υποστήριζε πως η σύγχρονη αρχιτεκτονική στην Ελλάδα στις αρχές του 20ου αιώνα ήταν η προσφυγική παράγκα και το υπόστεγο, μια τοπική αρχιτεκτονική «δουλεμένη με τη γη στην οποία στέκει».⁷⁴

---

⁷⁴ Κωνσταντινίδης Άρης, «Άρης Κωνσταντινίδης - Δοχεία Ζωής», Μάιος 2020, youtube, video, 16:00, https://www.youtube.com/watch?v=pAhQt-Om_5dQ&t=1443s.

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Η αδρανής παραλία

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Εικόνα 24: Λουτράκι, Αφίσα ΕΟΤ, 1934

Εικόνα 25: Αιδηψός, Αφίσα ΕΟΤ, 1934

Η αδρανής παραλία

Κατά την δεκαετία του 1930, ελληνικές λουτροπόλεις, όπως το Λουτράκι και η Αιδηψός, εμφανίζονται ως εκσυγχρονισμένοι παραθεριστικοί προορισμοί με σύγχρονες εγκαταστάσεις, τοποθετημένες σε ένα τοπίο με την ομορφιά των βουνών και την ηρεμία της γαλανής θάλασσας.⁷⁵ Οι φυσικές ομορφιές μαζί με τα μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς βοηθούν στην προώθηση του τουρισμού.⁷⁶

Σε αυτή τη περίοδο όμως, η παραλία μένει αμέτοχη, αδρανής και υπάρχει μόνο ως τμήμα του σκηνικού. Στην αφίσα του ΕΟΤ «Λουτράκι 1930», το κτίριο εμφανίζεται να επικάθεται σαν ναός στην παραλία, αγνοώντας μάλιστα το ίδιο το τοπίο της και δίνοντας έμφαση μόνο στον εσωτερικό χώρο θεραπείας, γεγονός που επιτείνεται από τα σχετικά μικρά ανοίγματα. Το νερό αξιοποιείται μόνο για θεραπευτικούς σκοπούς δίχως να αναζητάται η απόλαυση.

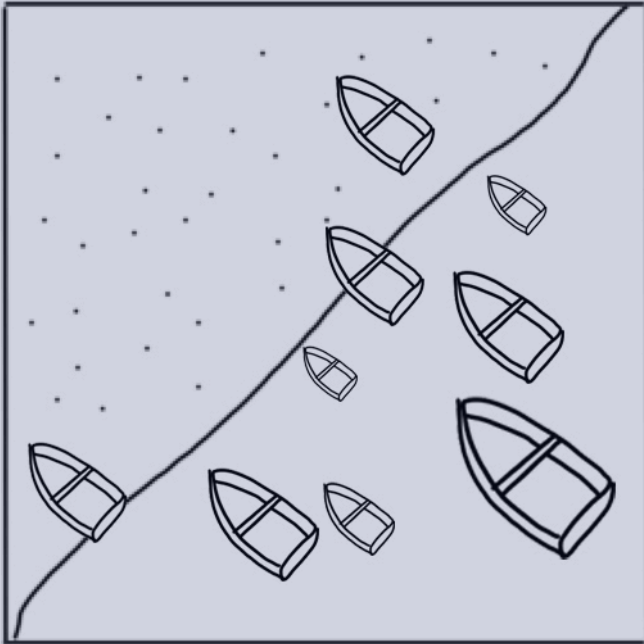
Το έδαφος της παραλίας καταλαμβάνεται πλήρως από έναν πλατύ δρόμο, με δένδρα εκατέρωθεν, που "υπόσχεται" να προσφέρει άνετη και ασφαλή πρόσβαση στα λουτρά υποδεικνύοντας, μέσω της συνέχειας του στο βάθος της εικόνας, ότι διασυνδέει, προφανώς με την πόλη.

---

75 Αίσιωπος Γιάννης (επίμ.), Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 207.

76 ό.π., 208.

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Η παραλία ως τόπος βιοπορισμού

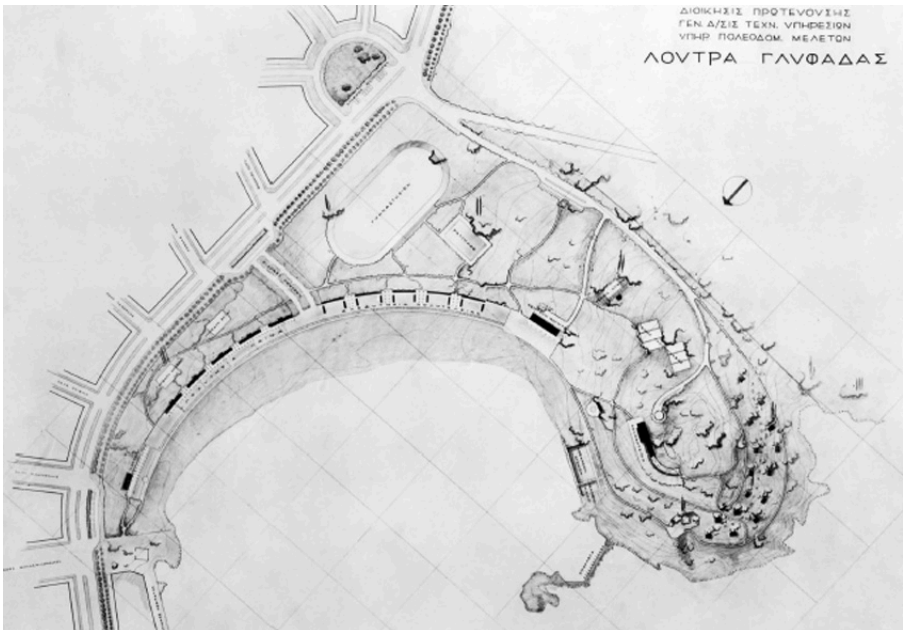
Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Εικόνα 26: Αιγαίο, Βυζάντιος Περικλής, Αφίσα ΕΟΤ, 1948

Εικόνα 27: Αιγαίο Πέλαγος, Τέτσης Παναγιώτης, Αφίσα ΕΟΤ, 1948

Εικόνα 28: Ακτή Γλυφάδας 1940

Η παραλία ως τόπος βιοπορισμού

Από το 1940 έως το 1952, η χώρα βρίσκεται σε μετάβαση: πολεμικές αναμετρήσεις και πολιτική αστάθεια δημιούργησαν ένα κλίμα ερήμωσης. Με το Σχέδιο Μάρσαλ προτάθηκε η αποκατάσταση του οδικού δικτύου και άλλων στοιχείων που θεωρήθηκε πως θα βοηθούσαν και στην ανάκαμψη του τουρισμού.⁷⁷

Οι αφίσες του ΕΟΤ της εποχής προβάλλουν την αρχή του τουρισμού και την αυθεντικότητα του ελληνικού τοπίου. Μέσα από εικόνες του αιγαιοπελαγίτικου τοπίου, μεταφέρεται ένα ευχάριστο και ειρηνικό κλίμα. Παρουσιάζεται η αρχιτεκτονική σε διάλογο με τη φύση. Χρησιμοποιούνται εικόνες από τη καθημερινή ζωή με φωτεινά χρώματα και χρηστικά αντικείμενα, όπως η ψαρόβαρκα που παραπέμπει σε «έναν αγνό κόσμο που καλεί τους θεατές να τον ανακαλύψουν».⁷⁸ Μέσα από τις ψαρόβαρκες, όμως, προβάλλονται και οι δραστηριότητες των ανθρώπων που σχετίζονται με την εκμετάλλευση της θάλασσας και συνεπώς τον βιοπορισμό.

Στην αφίσα-πίνακα του Παναγιώτη Τέτση διακρίνεται η ψαρόβαρκα, τα δίχτυα και το καλάθι με τα ψάρια πάνω στα βότσαλα, ως προϊόντα παραγωγής της θάλασσας. Η παραλία εδώ εμφανίζεται ως τόπος εργασίας και οικονομικής εκμετάλλευσης. Στο βάθος εμφανίζονται μικρά λευκά αιγαιοπελαγίτικα σπιτάκια –και αυτά, μαζί με το στοιχείο της θάλασσας, αναπόσπαστα κομμάτια προβολής του ελληνικού τουρισμού στο εξωτερικό.⁷⁹

Στην αφίσα-πίνακα του Περικλή Βυζάντιου εμφανίζεται μια προβλήτα ενός ελληνικού νησιού με αρκετές ψαρόβαρκες και ψαροκάικα μέσα και έξω από το νερό και έναν ψαρά να επιμελείται τα σύнерγά του. Η αφίσα δεν απεικονίζει έναν

---

77 Αίσωπος Γιάννης (επίμ.), Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 65.

78 Αρίφη Μαρσιτέλλα, «Η ταυτότητα της Ελλάδας μέσα από τις αφίσες του ΕΟΤ.» (ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2015), 65.

79 Αίσωπος Γιάννης (επίμ.), Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 67.

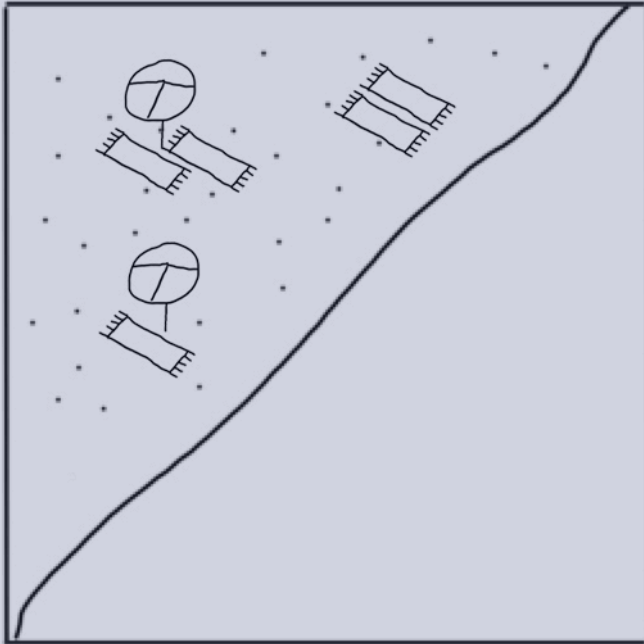
συγκεκριμένο τόπο παρά τιτλοφορείται γενικά στα γαλλικά «Νησιά του Αιγαίου» με σαφή διάθεση να δείξει μια ενιαία ταυτότητα και χαρακτήρα.

Στην Ακτή Γλυφάδας, μελέτη του 1940, σχεδιάζεται η πρώτη οργανωμένη παραλία που θα περιλάμβανε χώρο πρασίνου, χώρους ψυχαγωγίας, υπαίθριο αμφιθέατρο, ξενοδοχείο 200 κλινών και ένα μικρό λιμανάκι. Η πρόταση συμπεριλάμβανε «ελαφριές κατασκευές που δεν εμπόδιζαν τη θέα προς τη θάλασσα, αλλά δεν υλοποιήθηκε λόγω της έναρξης του Β' Παγκοσμίου πολέμου.»⁸⁰ Στην πρωτεύουσα Αθήνα, προέκυψε ανάγκη για οργάνωση και εξυπηρέτηση του αυξημένου πληθυσμού που επιθυμούσε την πρόσβαση στην παραλία.

---

⁸⁰ Αίσωπος Γιάννης (επίμ.), *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*. (Αθήνα: Δομές, 2015), 368.

Αυτόνομες υποδομές παραλίας

Εικόνα 29: Καλοκαιρινή εικόνα εποχής, με περιφερόμενο υπαίθριο παγωτατζή (ΕΒΓΑ) σε ελληνική παραλία, αρχές δεκαετίας 1950.

Αυτόνομες υποδομές παραλίας

Μετά τον πόλεμο επανιδρύεται ο ΕΟΤ. Η Ελλάδα που διέθετε φυσικά τοπία, παραδοσιακή φιλοξενία, φημισμένους αρχαιολογικούς χώρους και ιδανικό κλίμα είχε ανάγκη ανάπτυξης τουριστικών υποδομών που θα φιλοξενούσαν τον αναπτυσσόμενο τουρισμό.⁸¹

Στην αφίσα-πίνακα του Ε. Ορφανού διακρίνονται τα θεμελιώδη στοιχεία του ελληνικού (τουριστικού) τοπίου: ο ήλιος και η παραλία με κάποιες πρώτες υποδομές για λουόμενους, μερικές ομπρέλες και κάποιες πετσέτες, τα απαραίτητα δηλαδή στοιχεία για την απόλαυση της παραλίας ως συνολικής εμπειρίας που περιλάμβανε την επαφή με το νερό αλλά και την έκθεση στον ήλιο. Η αφίσα, προέβαλλε ταυτόχρονα το μαύρισμα, την απόλαυση, την ξεκούραση και τη θέα.

Όταν δημιουργήθηκε η ανάγκη για κατανάλωση στην ελληνική παραλία δεν υπήρχαν οι υποδομές να υποστηρίξουν τις απαιτήσεις των λουόμενων. Στην αρχή δημιουργήθηκαν αυτόνομες υποδομές μικρής κλίμακας για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες των ανθρώπων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το τροχήλατο ψυγείο του παγωτατζή της φωτογραφίας, το οποίο περιφερόταν στις ελληνικές παραλίες. Στη συνέχεια, αυτό το είδος εργασίας αντικαταστάθηκε από τα αναψυκτήρια που αποτελούν μέχρι και σήμερα τις πλέον συνηθισμένες κατασκευές στην ελληνική παραλία. Αντίστοιχα λειτουργεί και ο πλανόδιος μουσικός με τη λατέρνα που αναλαμβάνει να διασκεδάσει τα πλήθη των λουόμενων έναντι μικρής εθελοντικής προσφοράς.

---

⁸¹ Αίσωπος Γιάννης (επίμ.), *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*. (Αθήνα: Δομές, 2015), 66.

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

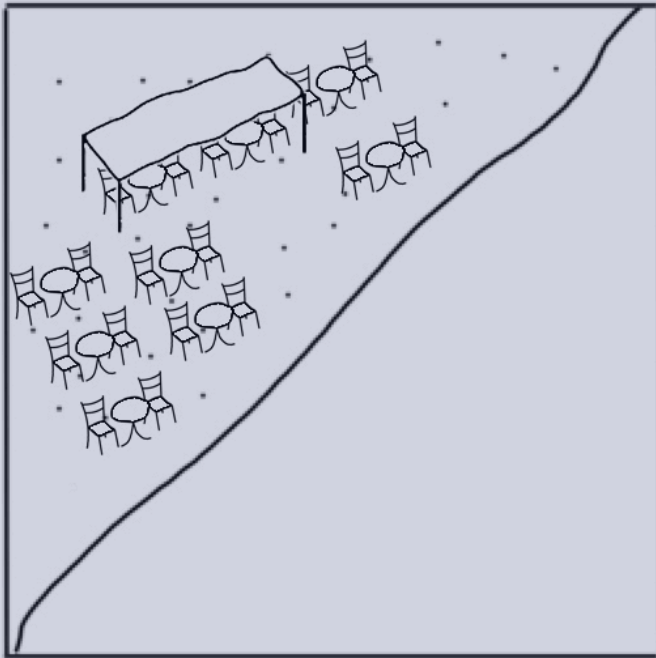
Εικόνα 30: Ε. Ορφανού, Αφίσα ΕΟΤ, 1959

Εικόνα 31: Λατέρνα, παραλία Μεθάνων

Εικόνα 32: Ο παγωτατζής

Υποδομές εστίασης

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

**Εικόνα 33: Υδρα, Γ. Μόραλης,
Αφίσα ΕΟΤ, 1956**

**Εικόνα 34: Καστέλα, Γ. Βαρκιζής,
Αφίσα ΕΟΤ, 1955**

Υποδομές εστίασης

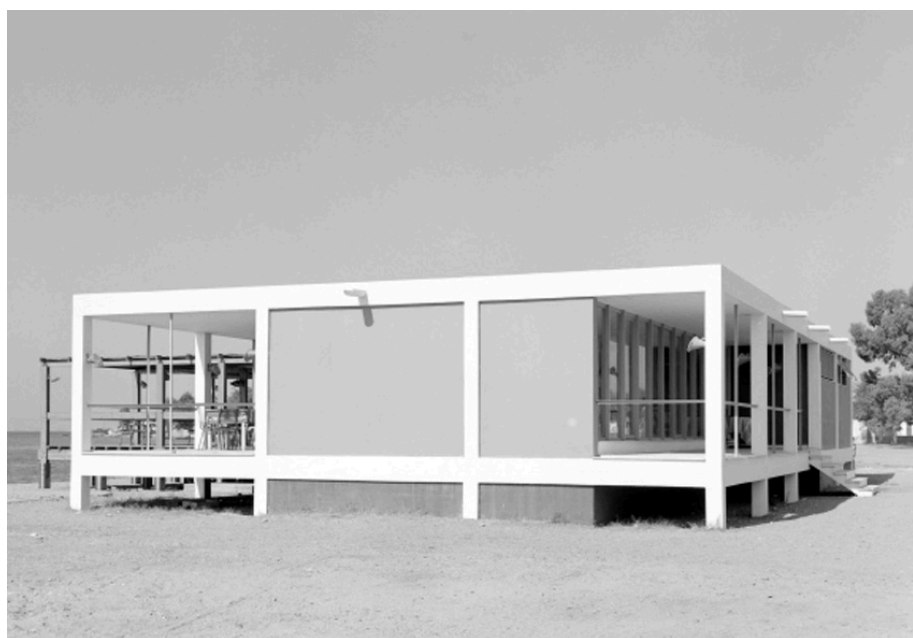
Η αφίσα-πίνακας του Γιάννη Μόραλη, το 1956, απεικονίζει ένα τυπικό αρχοντικό σπίτι στην Ύδρα, με ένα καφενείο να στεγάζεται στο ισόγειο του κτίσματος. Μέσα σε ένα αφαιρετικό τοπίο –μονόχρωμος βαθυγάλαζος ουρανός, κιτρινοκόκκινες ακτές, πρασινογάλαζα νερά κ.ο.κ.– δημιουργούνται αυστηρές γεωμετρικές και λιτές γραμμές.⁸² Σύμφωνα με τον Δημήτρη Πλάντζο, στην αριστερή πλευρά διακρίνουμε ένα δώροφο νεοκλασικό κτίριο και ένα λαϊκότερο κτίσμα στη δεξιά πλευρά. «Οι αναφορές στο λαϊκό καφενείο, το ψαροκάικο που φαίνεται να εισέρχεται στο λιμάνι κ.ο.κ., συνθέτουν και στη συγκεκριμένη αφίσα ένα σκηνικό ελληνικότητας, μια προσομοίωση αυθεντικότητας που επιχειρεί να αναδειχθεί σε λογότυπο του ελληνικού τοπίου, φυσικού και δομημένου.»⁸³ Το καφενείο πάνω στην παραλία είναι συνυφασμένο με το ποτό, το φαγητό και την παρέα που επιφέρουν την καλοπέραση στην ελληνική ύπαιθρο. Είναι δόκιμο να υποστηριχθεί πως η κατανάλωση της παραλίας σε αυτή τη χρονική περίοδο γίνεται μέσω της εστίασης.

Στην αφίσα-πίνακα του Γ. Βαρκιτζή, εμφανίζεται το λιμανάκι της Καστέλας. Στο βάθος της σύνθεσης μπορούμε να διακρίνουμε τον Ιερό Βράχο της Ακροπόλεως, ένα αναμφισβήτητα διαφημισμένο σύμβολο που περιγράφει μια Ελλάδα που τα έχει όλα!⁸⁴ Θάλασσα, ιστορία, καλοπέραση, ήλιο και θέα, μεταξύ πολλών άλλων. Το αξιοσημείωτο είναι ότι η ζώνη της παραλίας καταλαμβάνεται πλήρως από τα εστιατόρια που έχουν θέα προς τη θάλασσα. Τα εστιατόρια είναι απλά, ορίζονται από μια τέντα και πολύ ελαφρά χωρίσματα, μάλλον από ξύλα ή καλάμι, αντίστοιχα με τις κατασκευές που κατέγραψε ο Κωνσταντίνιδης. Το δάπεδό τους είναι η ίδια η άμμος ή το όποιο υλικό της παραλίας. Παράλληλα, προβάλλεται η ψαρόβαρκα που φέρει όλους τους συνειρμούς που περιγράφηκαν παραπάνω.

82 Αρίφη Μαρσιτέλλα, «Η ταυτότητα της Ελλάδας μέσα από τις αφίσες του ΕΟΤ.» (ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2015), 75.

83 Αίσωπος Γιάννης (επίμ.), Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 211.

84 Αρίφη Μαρσιτέλλα, «Η ταυτότητα της Ελλάδας μέσα από τις αφίσες του ΕΟΤ.» (ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2015), 77.

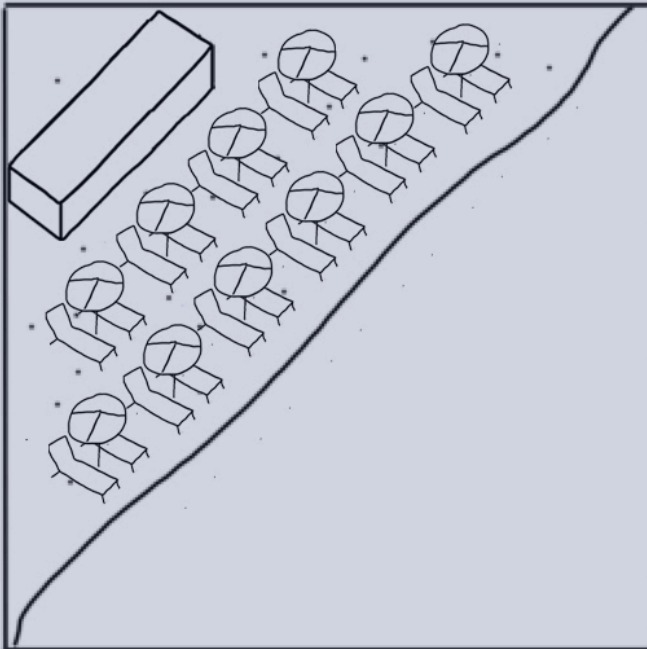

Ως μια οργανωμένη υποδομή εστίασης μπορεί να νοηθεί το τουριστικό περίπτερο ΕΟΤ στην Ερέτρια, σχεδιασμένο από την Καίτη Διαλεισμά το 1959, που «ακουμπά» σημειακά στο τοπίο υποδηλώνοντας κάποιον σεβασμό. Τοποθετείται σε απόσταση από τη θάλασσα, στα μετόπισθεν της παραλίας, έτσι ώστε να αφήνει ελεύθερο χώρο στους λουόμενους. Ο τρόπος κατασκευής του δανείζεται στοιχεία από τις προηγούμενες λαϊκές κατασκευές. Χρησιμοποιεί όμως τα νέα υλικά της εποχής, όπως το σκυρόδεμα, και μια επιμελημένη ξύλινη κατασκευή, καταφέροντας να δημιουργήσει υποδομές για μεγαλύτερη κλίμακα που θα μπορούσαν να εξυπηρετήσουν οργανωμένα το κοινό. Στο πίσω μέρος τοποθετούνται εστιατόριο και μπαρ ενώ μπροστά στην υπερυψωμένη από την παραλία ξύλινη πέργκολα βρίσκεται ο χώρος του καθιστικού με θέα προς τη θάλασσα.⁸⁵

---

85 Αίσωπος Γιάννης (επίμ.), Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 371.

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Οργάνωση παραλίας

Εικόνα 36: Ιστιοπλοΐα στην Ελλάδα, Ν. Κωστόπουλος - Ν. Μαυρογένης, Αφίσα ΕΟΤ, 1969

Εικόνα 37: Ύδρα, Ι. Λάμπρος, Αφίσα ΕΟΤ, 1965

Οργάνωση της παραλίας

Το 1961 αρχίζει η ανάπτυξη του θαλάσσιου τουρισμού. Ο Βασίλης Κολώνας, παραθέτει απόσπασμα από το πρώτο πενταετές πρόγραμμα τουριστικής ανάπτυξης της Ελλάδας, που αναφέρει μεταξύ άλλων πως «ο Ελληνικός τουρισμός δε θα έπρεπε πλέον να βασίζεται μόνον εις τα αρχαία μνημεία, ως εγένετο εις το παρελθόν, αλλά επίσης να δίδη έμφασιν εις τας φυσικὰς καλλονὰς του τοπίου μας, αι οποία ανταποκρίνονται εις την νέα κλίσιν του ανθρώπου προς την φύσιν, και να υπογραμμίζη της συγχρόνουσ ανέσεις και την πολυτέλειαν της ζωής».⁸⁶

Η προβολή μιας εκσυγχρονισμένης Ελλάδας εμφανίζεται κατά τη δεκαετία του 1960. Σύμφωνα με τον Δήμητρη Πλάντζο, “η αφίσα του 1969 που επιγράφεται «Yachting in Greece»: σε μια ανώνυμη παραλία (που όμως αναγνωρίζεται ως ο κόλπος της Βουλιαγμένης στην Αττική), ένα κορίτσι με μπικίνι κάνει ηλιοθεραπεία στο κατάστρωμα ενός σκάφους αναψυχής, στο βάθος, ένα αυστηρά μοντέρνο, νεόδμητο ξενοδοχείο, με καθαρές γραμμές και κυβική φόρμα, επιβάλλεται στο μάλλον αδιάφορο τοπίο”.⁸⁷ Είναι η πρώτη φορά που προβάλλεται η Ελλάδα ως προορισμός για yachting. Η αφίσα καλεί παράλληλα τους διεθνείς τουρίστες να γευτούν τις ομορφιές του ελληνικού τοπίου διαμέσου θαλάσσης – για όσους επιθυμούν φυσικά να ταξιδέψουν με ιδιωτικά σκάφη και ιστιοπλοϊκά.⁸⁸

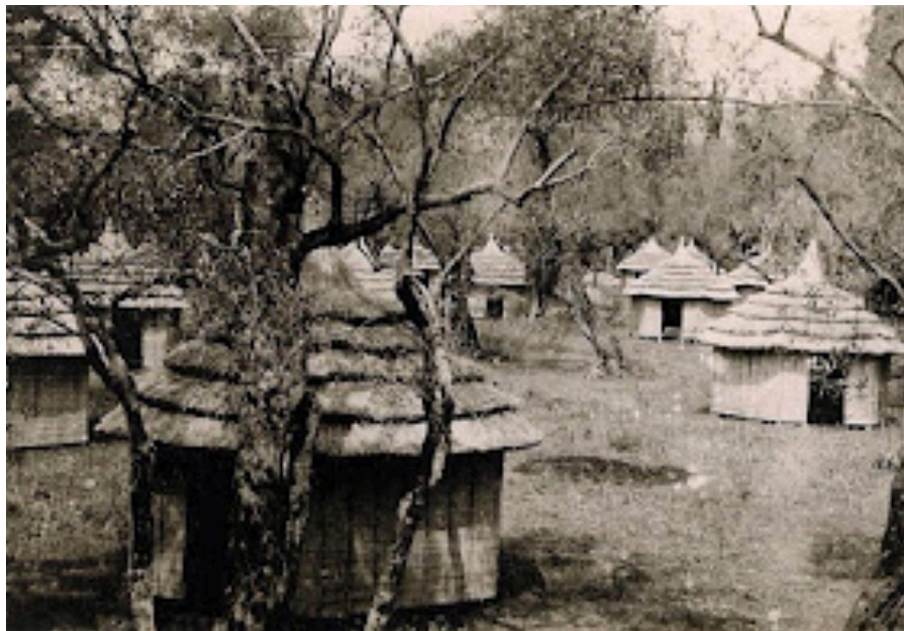
Η «χρυσή δεκαετία» του 1960 αλλάζει την οικονομία και την ύπαιθρο της χώρας, καθιστώντας τη, θα λέγαμε, ένα πετυχημένο «εξαγόμενο προϊόν». Υπάρχει έκρηξη μαζικού τουρισμού στην Ελλάδα και εμπορευματοποιείται το τοπίο, τα αρχαία μνημεία, η παραδοσιακή αρχιτεκτονική και το λαϊκό στοιχείο. Τα παραπάνω προβάλλονται ως ένα μείγμα ιστορικής κληρονομιάς, ήλιου, θάλασσας και σεξουαλικής ελευθερίας. Όπως χαρακτηριστικά φαίνεται και στις αφίσες του ΕΟΤ

---

86 Αίσιωπος Γιάννης (επιμ.), Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 76.

87 ό.π., 208.

88 Αρίφη Μαρσιτέλλα, «Η ταυτότητα της Ελλάδας μέσα από τις αφίσες του ΕΟΤ.» (ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2015), 93.

Εικόνα 38: Πολυνησιακό χωριό Club Med, Κέρκυρα, 1960

Εικόνα 39: Κέρκυρα, αρχές δεκαετίας 1950, πλύσιμο ρούχων με ταβλομαστέλα στο Club Méditerranée

1960-1970, οι τουρίστες εισέρχονται στις εικόνες και αλλοιώνουν τον αυθεντικό χαρακτήρα του τοπίου.⁸⁹

Τα Club Mediterranee είναι τα πρώτα τουριστικά χωριά που εμφανίζονται στις παραλίες της Μεσογείου. Αποτελούνται από «πολυνησιακού τύπου σκηνές και μπάνγκαλους με ένα ή δύο κρεβάτια και με κοινή τραπεζαρία, μπαρ και πίστα χορού καθώς και με πολλές εγκαταστάσεις παιχνιδιών και σπορ».⁹⁰ Οι άνθρωποι διανυκτερεύουν στη παραλία, κοινωνικοποιούνται, νιώθουν ελεύθεροι στην ακτή και παραμένουν εκεί μέχρι το τέλος των διακοπών τους.⁹¹ Είναι ένας αυτόνομος μικρόκοσμος, ο οποίος έχει όλες τις απαραίτητες παροχές που έχει ανάγκη ένας τουρίστας για να χαλαρώσει και να περάσει εκεί τις διακοπές του.

Στο πλαίσιο του εκσυγχρονισμού, η Μεγάλη Ακτή στη Βουλιαγμένη, έργο του 1962, καλείται να εξυπηρετήσει το μεγάλο πλήθος Αθηναίων και τουριστών που πλέον χρησιμοποιούν την παραλία. Αποτελεί υποδομή μεγάλης κλίμακας που επικάθεται στο τοπίο της παραλίας προκειμένου να οριοθετήσει τις συγκρουόμενες χρήσεις και να καταπολεμήσει την αυθαιρεσία της εξάπλωσης του πλήθους ώστε να αποτρέψει τη συμφόρηση. Αφήνει συγκεκριμένο χώρο για τους λουόμενους, τις ομπρέλες και τις πετσέτες τους, ενώ τοποθετεί την εξυπηρέτηση όλων των αναγκών των ανθρώπων στο κτίριο. Τα δύο κτίρια που εμφανίζονται σαν απολήξεις στα δύο άκρα της παραλίας, διευθετούσαν την κατακόρυφη κυκλοφορία από την πόλη στη θάλασσα, και περιλάμβαναν δάπεδα, στεγασμένους και αίθριους χώρους για έκθεση στον ήλιο και εστίαση⁹². Η συνολική οργάνωση μετέφερε στην ουσία την αστική κλίμακα στο περιβάλλον της παραλίας.

---

89 Αίσωπος Γιάννης (επίμ.), Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 242.

90 ό.π., 70.

91 Λαβράνου Εύα, «Ταξίδι στη Γραμμική πόλη της Μεσογείου.» (ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2017), 37.

92 Αίσωπος Γιάννης (επίμ.), Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 373.

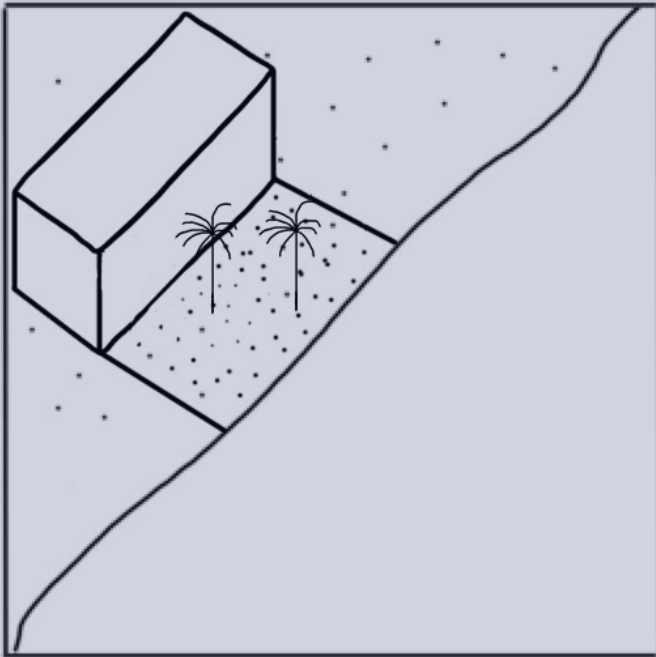
Η Ακτή Αστέρα στη Βουλιαγμένη, που κατασκευάστηκε μεταξύ 1962 και 1969, εμφανίζεται ως μια προσπάθεια οργάνωσης της αμμουδιάς. Παρείχε στους λουόμενους ενοικιαζόμενες ξαπλώστρες και ομπρέλες, οι οποίες τοποθετούνταν σε συγκεκριμένες θέσεις. Επιπλέον, οι τέντες που εμφανίζονται στην εικόνα είχαν στόχο να οριοθετήσουν περαιτέρω τις θέσεις των λουομένων, περιορίζοντας την τυχαιότητα και τον συνωστισμό. Δίπλα στην παραλία εμφανίζεται ένα κτίριο που στέγαζε τις απαραίτητες υποδομές και αποτελούσε ένα εστιατόριο με θέα επιδιώκοντας να προσελκύσει Αθηναίους και τουρίστες, καλύπτοντας ποικιλοτρόπως τις ανάγκες τους.⁹³

Οι πρώτες οργανωμένες και σχεδιασμένες υποδομές σέβονται το περιβάλλον στο οποίο τοποθετούνται, με διάφορους τρόπους: διατηρώντας απόσταση από την θάλασσα, οριζόντια, χαμηλή ανάπτυξη που διατηρεί την κλίμακα του τοπίου και λειτουργώντας κυρίως ως οργανωτικό διάγραμμα της παραλίας για να γεμίζει η τελευταία από το κοινό ισορροπημένα και λειτουργικά.

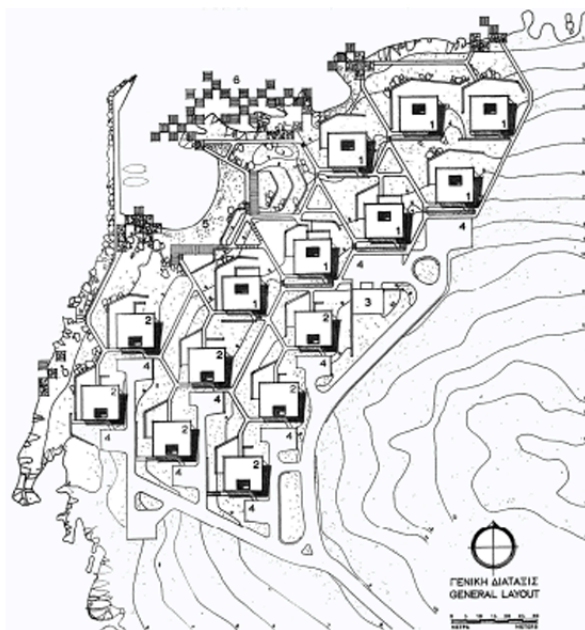
---

93 Αίσωπος Γιάννης (επίμ.), Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 373.

Διαμονή δίπλα στη παραλία

Διαμονή δίπλα στην παραλία

Η Ακτή Αστέρα στη Γλυφάδα, κατ' αρχήν έργο των Π. Βασιλειάδη, Ε. Βουρέκα, Π. Σακελλάριου του 1959 εξυπηρετούσε παραπάνω από 5.000 επισκέπτες ημερησίως και περιλάμβανε αποδυτήρια, εστιατόριο, αθλητικές εγκαταστάσεις, καφετέρια αλλά και 100 καμπάνες με ανεξάρτητη είσοδο. Το συγκρότημα επεκτάθηκε το 1964, με την προσθήκη στην ομάδα των Α. Γεωργιάδη και Κ. Δεκαβάλλα με 14 νέες καμπάνες, οι οποίες είχαν και δυνατότητα ενοποίησης.⁹⁴

Οι καμπάνες συγκροτούσαν έναν οικισμό πάνω στην ακροθαλασσιά, προσέφεραν ιδιωτικότητα και αποτελούνταν από υπνοδωμάτιο, λουτρό, μικρή κουζίνα, βεστιάριο και βεράντα.⁹⁵ Τοποθετήθηκαν πίσω από την ακτή και έτσι η παραλία, με την οποία συνδέονταν μέσω δικτύου μονοπατιών, παρέμενε ελεύθερη για να αναπτυχθούν ομπρέλες και καθίσματα.

Στο Μοτέλ Ξενία στο Παλιούρι Χαλκιδικής, έργο του Άρη Κωνσταντινίδη το 1962, εμφανίζονται αρχικά, εγκαταστάσεις ολόκληρου ξενοδοχείου στην παραλία. Το ξενοδοχείο συντίθεται από το λεξιλόγιο και την δομή των υποδομών παραλίας μεγάλης κλίμακας που εξετάστηκαν παραπάνω οι οποίες όμως περιλαμβάνουν εδώ και τη διαμονή των λουόμενων, ακριβώς δίπλα στην ακτή. Προφανώς υπάρχει το προνόμιο να μπορεί κάποιος να βγαίνει από το δωμάτιό του και να κολυμπά απευθείας. Αυτό βέβαια συνεπάγεται πως το τοπίο της άμμου «εξευγενίζεται», διαμορφώνεται ως συνέχεια του ίδιου του ξενοδοχείου, ως ένας κήπος με γκαζόν και δέντρα, πιο ήπιος και προσιτός από ότι η προηγουμένως σχετικώς άγρια φύση της αμμώδους παραλίας.

---

94 Αίσιωπος Γιάννης (επίμ.), Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 370.

95 Ζαμάνη Ιωάννα - Ζωή, «Θάλασσα: Όνειρο θερινής Κυριακής.» (ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2020), 28.

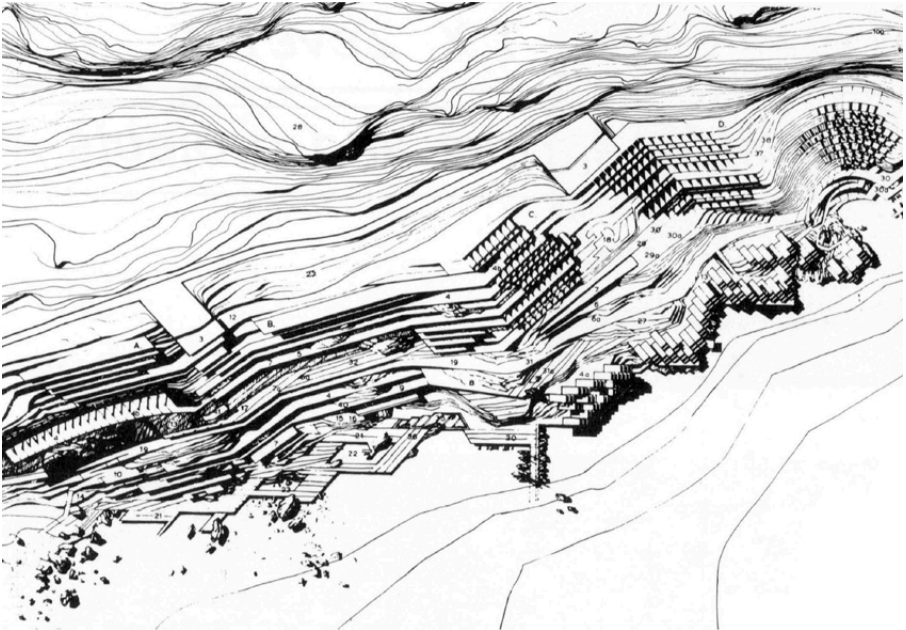
Η τουριστική ανάπτυξη του Πλακιά στο Ρέθυμνο Κρήτης, μελέτη του 1966 από τον Τάκη Ζενέτο, εμφανίζεται ως μια προσπάθεια-σχόλιο για τον περιορισμό της εξάπλωσης των καταλυμάτων διαμονής δίπλα στην παραλία. Οι πλατφόρμες χρησιμοποιούνται ως εργαλείο για να σταματήσουν τη μετάβαση ενός μικρού χωριού σε άναρχο τουριστικό οικισμό, οριοθετώντας τη θέση για την κατασκευή νέων καταλυμάτων. Οι πλάκες επεκτείνουν τη λογική της υποδομής λουομένων κατακόρυφα και περιλαμβάνουν όλο τον οικισμό και το λόφο.⁹⁶ Η λογική επεκτείνεται και στην ίδια την ακροθαλασσιά όπου οι πλατφόρμες δημιουργούν πρόσβαση στη θάλασσα αλλά και μικρές κλειστές περιοχές θαλασσινού νερού, δηλαδή φυσικές πισίνες.

---

⁹⁶ Αίσωπος Γιάννης (επίμ.), *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*. (Αθήνα: Δομές, 2015), 380.

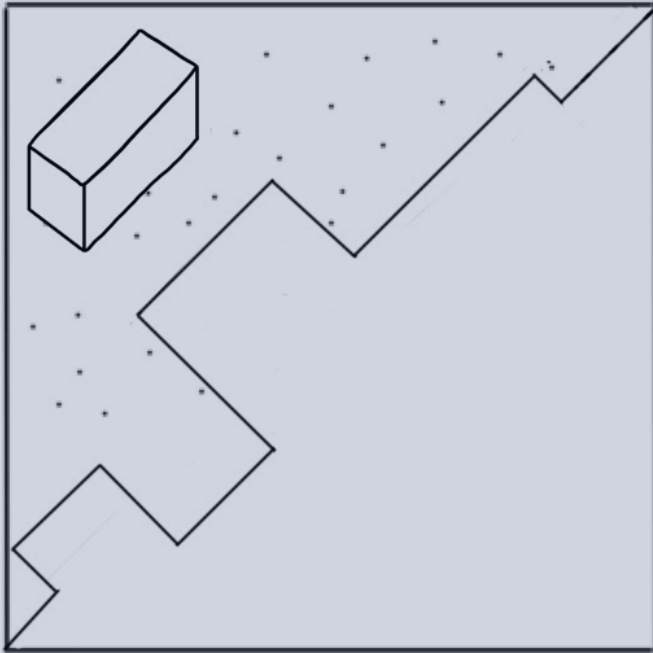

Εικόνα 44: Μοτέλ Ξένια, Παλιούρι, Χαλκιδικής, 1962

Εικόνα 45: Τουριστική ανάπτυξη, Πλακιάς, Ρέθυμνο, Κρήτη, 1966

Τεχνητό περίγραμμα

Εικόνα 46: Συρτάκι στην παραλία Σταυρός στην Κρήτη

Εικόνα 47: Εύβοια, Ν. Κωστόπουλος - Α. Σοφιανόπουλος, Αφίσα ΕΟΤ, 1976

Εικόνα 48: Κέφαλος - Κως, Κ. Βίττου - Γ. Σκουρόγιαννης, Αφίσα ΕΟΤ, 1976

Τεχνητό — Κατασκευασμένο περίγραμμα

Στη μυθοπλαστική ταινία «Zorba the Greek», το 1964, δίνεται έμφαση στο τουριστικό φαινόμενο μέσα από εμπειρίες και βιώματα των ίδιων των σκηνοθετών. Προσπαθούν να μεταφέρουν την αίσθηση που επιφέρει η τριβή των Ελλήνων με τους ξένους επισκέπτες της χώρας. Στη σκηνή με το συρτάκι στην παραλία Σταυρός της Κρήτης προβάλλουν μια ωραιοποιημένη πραγματικότητα της ζωής στο νησί. Αφήνεται να εννοηθεί μια φανταστική κατασκευή περί γοητευτικής υπανάπτυξης για τον τόπο και τους κατοίκους.⁹⁷

Κατά τη περίοδο 1950-1970, η Ελλάδα αναδεικνύεται ως ένας τόπος τουρισμού με έμφαση στη φιλοξενία. Σύμφωνα με τον Δημήτρη Πλάντζο, προβάλλονται «οι φιλικοί κάτοικοι, συναρπαστικά τοπία και οι υπέρλαμπροι αρχαιολογικοί χώροι που περιμένουν τον επισκέπτη να τους χαρεί».⁹⁸ Σχεδόν σε όλες τις αφίσες της δεκαετίας του 1971-1980, εμφανίζεται ο τουρίστας που καλοπερνά. Για πρώτη φορά στην ελληνική παραλία εμφανίζονται ερωτευμένα ζευγαράκια, παρέες σε παραθαλάσσια ταβερνάκια, τουρίστες να ασχολούνται με θαλάσσια σπορ, προβάλλοντας την καλοπέραση και την ξεγνοιασιά στο ελληνικό τοπίο. Ένα τοπίο γεμάτο ευχαρίστες εμπειρίες!

Η αφίσα του ΕΟΤ του 1976, «εμφανίζεται να οργανώνει, αφ' ενός, το τοπίο και αφ' ετέρου, τη συμπεριφορά των ανθρώπων, γηγενών και επισκεπτών, μέσα σε αυτό.»⁹⁹ Επιχειρεί να προβάλει έναν «ξένοιαστο» ελληνικό τρόπο ζωής με «ζευγαριά (να) ερωτοτροπούν σε μαγευτικές παραλίες, παρέες (να) γευματίζουν

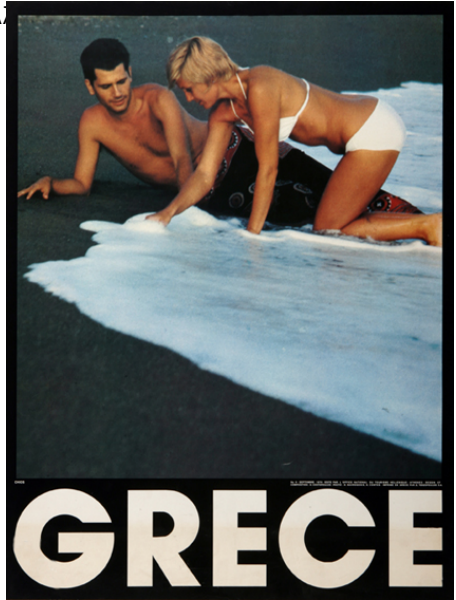
97 Αίσωπος Γιάννης (επίμ.), Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 273.

98 ό.π., 212.

99 ό.π.

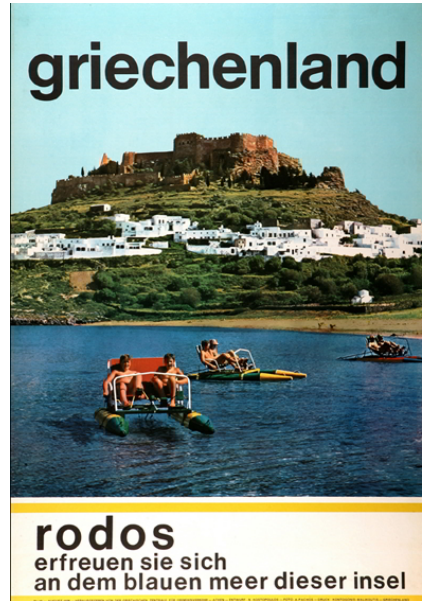
Εικόνα 49: Ελλάδα - Μία παραλία για σένα, Δ. Σαϊβέρου, Αφίσα ΕΟΤ, 1975

Εικόνα 50: Χίος, Ν. Κωστόπουλος - Ν. Μαυρογένης - Ν. Κοντός, Αφίσα ΕΟΤ, 1971

Εικόνα 51: Ιστιοπλοΐα στην Ελλάδα, Ν. Κωστόπουλος - Ν. Μαυρογένης, Αφίσα ΕΟΤ, 1976

Εικόνα 52: Ρόδος - Απόλαυσε τα μπλε του νησιού, Ν. Κωστόπουλος - Α. Πάχος, Αφίσα ΕΟΤ, 1970

στην αμμουδιά ενώ άλλοι χορεύουν-συρτάκι, προφανώς! - πάνω στο κύμα, συχνά υπό το βλέμμα των φιλικών και πάντοτε γελαστών ντόπιων.»¹⁰⁰

Στην αφίσα του ΕΟΤ του 1976 εμφανίζεται ένα σώμα μιας τουρίστριας που απολαμβάνει το τοπίο της θάλασσας και τον ήλιο πάνω στα απομεινάρια του αρχαίου μνημείου στον Κέφαλο της Κω.

Συνολικά στις αφίσες του ΕΟΤ της εποχής εμφανίζεται πολύ έντονα το στοιχείο της συντροφικότητας, της παρέας, σε συνδυασμό με τον ήλιο και τη θάλασσα, ως τα απαραίτητα συστατικά καλοκαιρινών διακοπών. Μέσα από τις εικόνες μεταφέρεται η απόλαυση της ακτής και προβάλλεται μια κοινωνική ελευθερία ως προς τη θέση της γυναίκας στην παραλία και στη χρήση της.

Στην αφίσα του ΕΟΤ 1970 στη Ρόδο, διακρίνεται το κάστρο της Λίνδου, χτισμένο πάνω στον βράχο ενώ μπροστά από το μνημείο, σε πρώτο πλάνο, εμφανίζονται τουρίστες που απολαμβάνουν τη θάλασσα¹⁰¹ κάνοντας θαλάσσιο ποδήλατο. Η αφίσα εκφράζει μια προσπάθεια του ΕΟΤ να συνδέσει τα ιστορικά μνημεία της χώρας και τις φυσικές ομορφιές, μαζί με την απόλαυση που μπορεί να βρει κανείς στο ελληνικό τοπίο.

Η ακτή και το εστιατόριο στην Αρβανιτιά του Ναυπλίου, έργα σχεδιασμένα αμφότερα από τον αρχιτέκτονα Κλέωνα Κραντονέλλη το 1969, αποκρυσταλλώνουν μια πτυχή αυτού του συνδυασμού φυσικού τοπίου, μνημείου και απόλαυσης αφού εμφανίζεται ως ένα νέο, τεχνητό δάπεδο από σκυρόδεμα, πάνω στο ιδιόμορφο ανάγλυφο με θέα το ιστορικό και εντυπωσιακό κάστρο του Παλαμηδίου. Το

---

¹⁰⁰ Αίσωπος Γιάννης (επίμ.), Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 273.

¹⁰¹ Αρίφη Μαριστέλλα, «Η ταυτότητα της Ελλάδας μέσα από τις αφίσες του ΕΟΤ.» (ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2015), 111.

Εικόνα 53: Ακτή και Εστιατόριο ΕΟΤ, Αρβανιτιά, Ναύπλιο 1969

δάπεδο εμφανίζεται σε αντιδιαστολή με την όμορη παραλία από βότσαλο και προτείνει μια νέα, τεχνητή παραλία, που διακόπτεται και αποκαλύπτει τμήματα φύσης ενώ πλασιώνεται από γραμμικές υποδομές λουόμενων στο πίσω μέρος. Στο τέλος της διαμόρφωσης εμφανίζεται το αναψυκτήριο, ένας τριδιάστατος κάναβος από σκυρόδεμα που περιλαμβάνει ποικιλία ανοικτών, ημι-υπαίθριων και στεγασμένων χώρων σε pilotis πάνω στο έντονο πρανές.¹⁰²

Το ξενοδοχείο Αστέρας-Ναυσικά στη Βουλιαγμένη, έργο του 1979, διαχειρίστηκε με έναν ιδιαίτερο τρόπο το ζήτημα της μεγάλης κλίμακας στην ακτή. Το κτίριο εφάπτεται σαν επιδερμίδα στον βράχο του Λαιμού Βουλιαγμένης και η τελική μορφή που προκύπτει είναι ένας τεχνητός-κατοικημένος βράχος.¹⁰³ Η παραλία του Αστέρα αποκτά τεχνητό περίγραμμα που ομοιάζει σαν να επεκτείνει τα δάπεδα του ξενοδοχείου μέχρι τη θάλασσα. Στόχος του κατασκευασμένου δαπέδου είναι να «λειάνει» τη φυσικότητα και την «αγριότητα» της παραλίας ώστε να καταναλωθεί ευκολότερα από τους υψηλού οικονομικού επιπέδου τουρίστες και ενοίκους του ξενοδοχείου. Η παραλία μεταξύ άλλων περιλαμβάνει ορισμένα τμήματα φύσης σαν μεγάλες γλάστρες που επιτείνουν την αίσθηση ενός εσωτερικού, ενός μεγάλου lobby. Είναι ενδιαφέρον πως το κατασκευασμένο δάπεδο της παραλίας «αγκαλιάζει» ένα τμήμα της θάλασσας και το καθιστά συγκρίσιμο με τη γειτονική πισίνα.

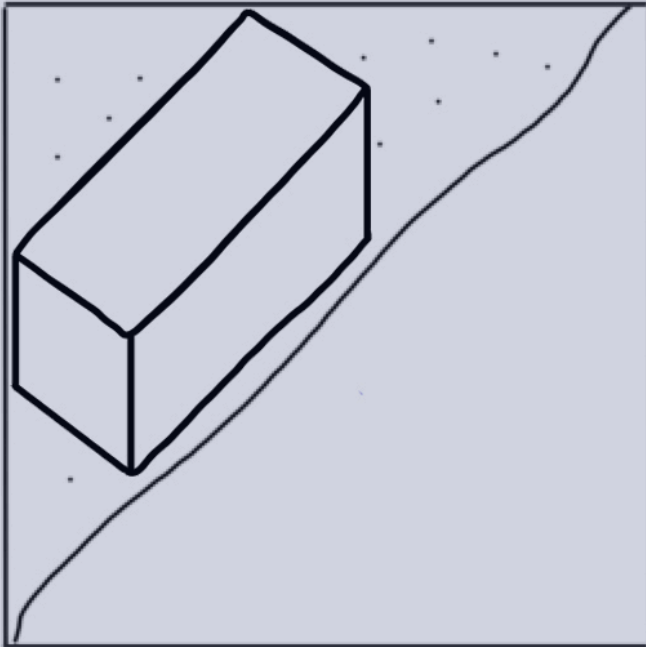
---

¹⁰² Αίσωπος Γιάννης (επίμ.), *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*. (Αθήνα: Δομές, 2015), 477.

¹⁰³ ό.π., 381.

Πολύ μεγάλο κτίριο

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Εικόνα 55: Ναός του Ποσειδώνα -Σούνιο,
Κ. Βίττου -Γ. Γιαννέλος, Αφίσα ΕΟΤ, 1987

Εικόνα 56: Κυκλάδες, Ν. Κωστόπουλος - Ι.
Βαχαρίδης - Κ. Βέργας, Αφίσα ΕΟΤ, 1988

Εικόνα 57: Κ. Βίττου - Γ. Δεπόλας,
Αφίσα ΕΟΤ, 1983

Αντικείμενα πολύ μεγάλης κλίμακας

Η δεκαετία του 1980 χαρακτηρίζεται από τη στροφή προς την παράδοση. Στην τουριστική διαφήμιση της εποχής, δίνεται έμφαση στο φυσικό και κτισμένο απόθεμα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η αφίσα του ΕΟΤ του 1987, όπου απεικονίζεται ο Ναός του Ποσειδώνα και περιμετρικά τουρίστες κάθονται και αγναντεύουν το τοπίο και απολαμβάνουν τη θέα.

Στις επόμενες αφίσες του ΕΟΤ του 1983 και του 1988, προβάλλεται ο ελληνικός τρόπος ζωής μέσα από αντικείμενα της καθημερινότητας. Το παραδοσιακό σιδερένιο τραπεζάκι με τις ξύλινες καρέκλες και η θέα μπροστά στη θάλασσα θυμίζουν ελληνικό σοκάκι στο Αιγαίο. Καλούν τον επισκέπτη να κάτσει και παρατηρώντας το τοπίο να απολαύσει έναν παραδοσιακό ελληνικό καφέ.¹⁰⁴

Παρότι στα ξενοδοχειακά καταλύματα κυριαρχούν οι αποκαταστάσεις παραδοσιακών οικισμών, στο περιβάλλον της παραλίας (συνεχίζουν να) εμφανίζονται πολύ μεγάλα αντικείμενα που καλούνται να φιλοξενήσουν τον επίσης πολύ μεγάλο αριθμό εισερχόμενων τουριστών. Στην περίπτωση του ξενοδοχείου Porto Carras στη Χαλκιδική, έργο του 1980 σχεδιασμένο από τον Walter Gropius, η κλίμακα εκτοξεύεται και ο όγκος του κτιρίου μοιάζει ως ένα άλλο γεωγραφικό στοιχείο που εναποτίθεται στο τοπίο της παραλίας. Το κτίσμα προσφέρει περιμετρικά βεράντες και η μορφή του είναι «σαν ένα υπερωκεάνιο που έχει βγει στη στεριά».¹⁰⁵ Τόσο ο ίδιος ο όγκος του κτιρίου όσο και οι απαιτήσεις για υπαίθριους κοινόχρηστους χώρους οπωσδήποτε μεταβάλλουν τη σύσταση του τοπίου της παραλίας και συμπίεζουν τη διαθέσιμη έκταση για τους λουόμενους, προφανώς προκρίνοντας εγκαταστάσεις εστίασης, θαλασσίων σπορ αλλά και την μεγάλη πισίνα.

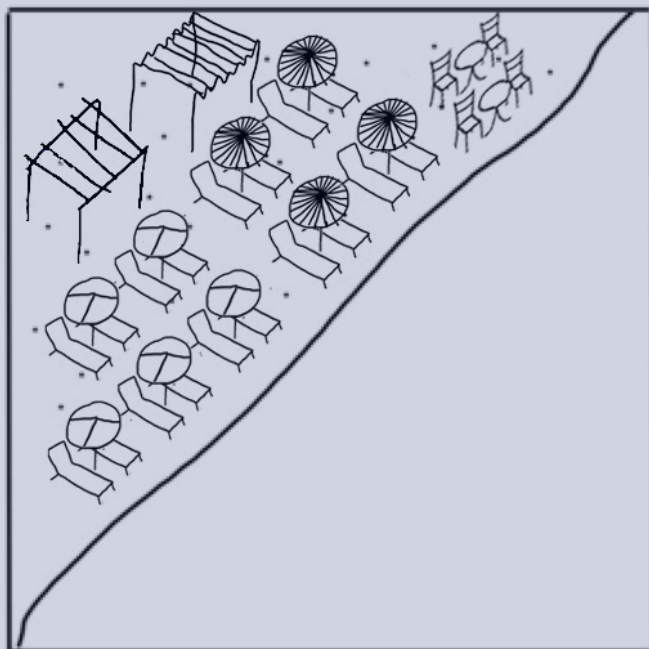
---

¹⁰⁴ Αρίφη Μοριστέλλα, «Η ταυτότητα της Ελλάδας μέσα από τις αφίσες του ΕΟΤ.» (ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2015), 125.
¹⁰⁵ Αίσιωπος Γιάννης (επίμ.), Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 482.

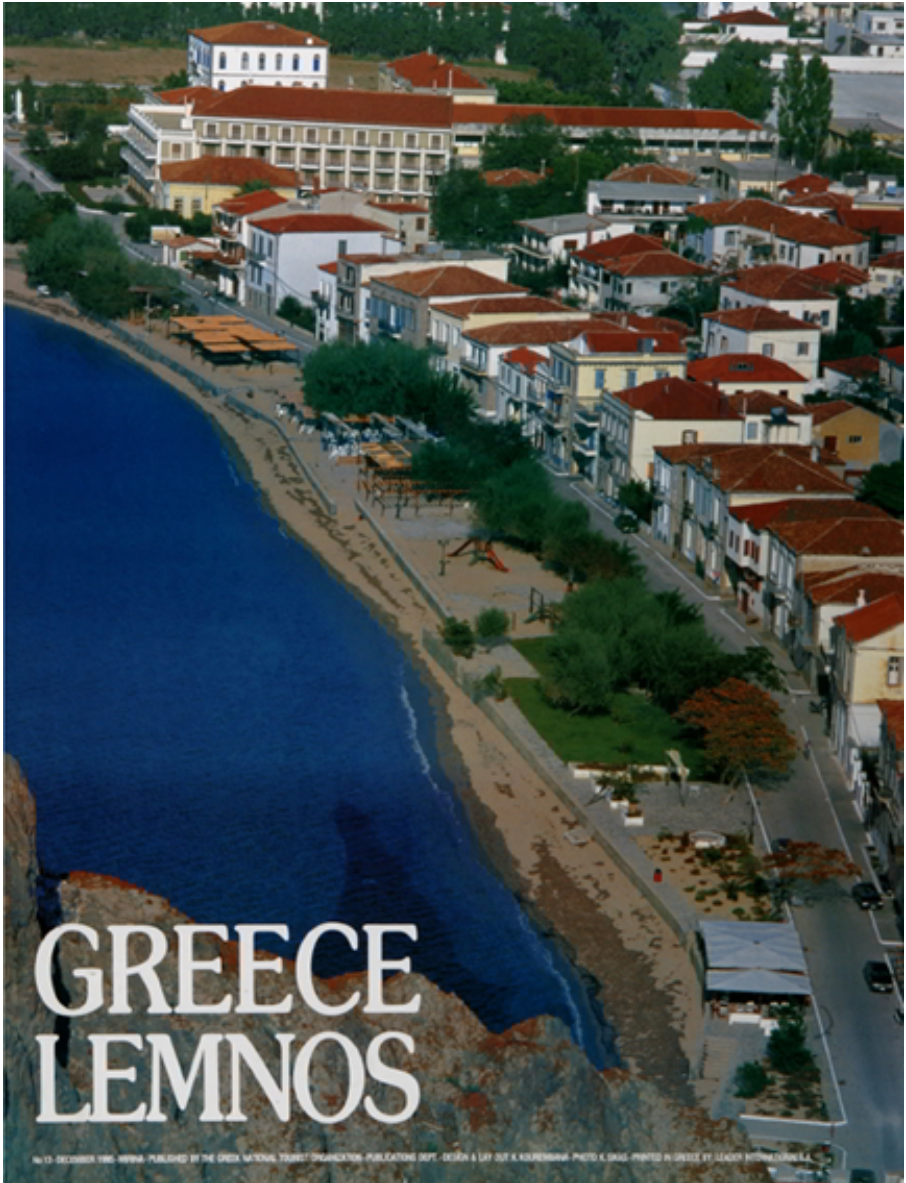
Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Εικόνα 58: Ξενοδοχείο Porto Carras, Χαλκιδική, Walter Gropius, 1980.

Ιδιωτικοποίηση των υποδομών

Εικόνα 59: Μύρινα - Λήμνος Ν. Κουρέβανα - Κ. Σύκας, Αφίσα ΕΟΤ, 1995

Ιδιωτικοποίηση των υποδομών

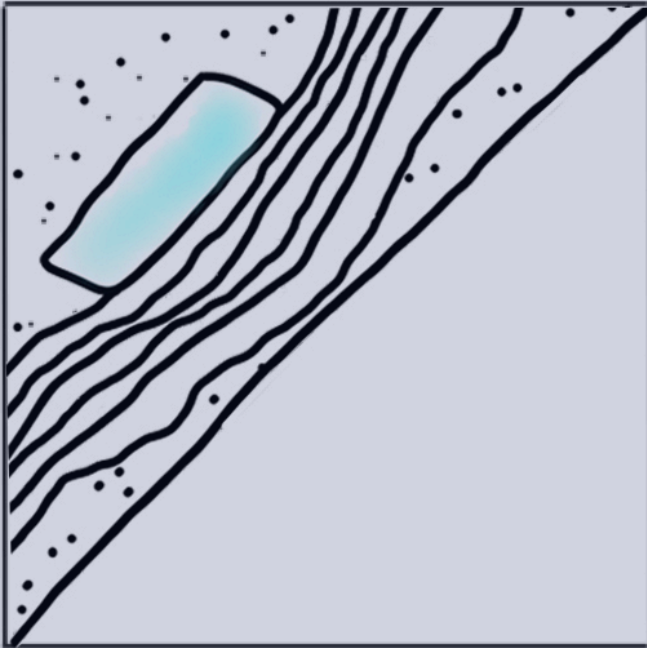
Στην αφίσα του ΕΟΤ του 1995 που δείχνει την Μύρινα της Λήμνου από ψηλά, εμφανίζεται γλαφυρά η κατάσταση της παραλίας τη δεκαετία του 1990. Ανεξάρτητα ιδιωτικά καταστήματα αναλαμβάνουν να παρέχουν τις υποδομές για τους λουόμενους που παλαιότερα πρόσφεραν οι σχεδιασμένες υποδομές παραλίας. Τα καταστήματα συνήθως περιλαμβάνουν κλειστούς οικίσκους και υποδομές σκίασης και καθιστικά, όλες διαφορετικές μεταξύ τους και συνήθως ασχεδίαστες.

Οι κατ' αρχήν ανοικτές, ελαφριές και αποσπώμενες κατασκευές συχνά μεγαλώνουν, αποκτούν μόνιμη βάση και αλλοιώνουν τη σύσταση του εδάφους της παραλίας ενώ σε επίπεδο αστικού σχεδιασμού φθάνουν πολύ κοντά στη θάλασσα και αφήνουν μόνο λίγο χώρο ελεύθερο.

Τα προηγούμενα αποτυπώματα, όπως οι ανεπιτήδευτες κατασκευές, υποδομές μεγάλης κλίμακας, τεχνητό δάπεδο, τεχνητό περίγραμμα συνδυάζονται εδώ άκριτα, χωρίς οργανωτική λογική και αισθητική ποιότητα παράγοντας ένα τοπίο που ενώ καταρχήν θεωρείται ως εφήμερο κατακυριεύει την παραλία μόνιμα.

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

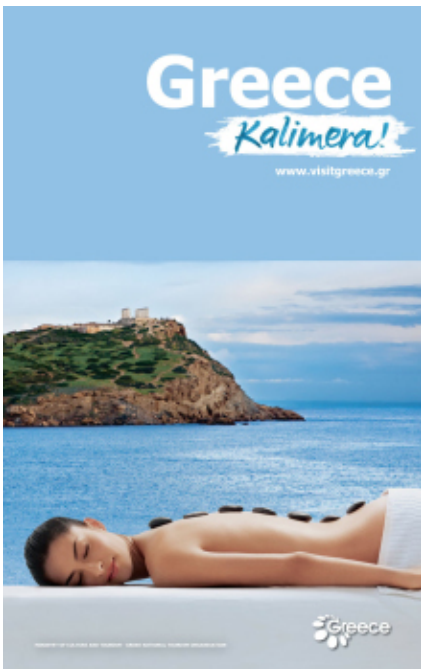
Η θάλασσα ως θέα - Η νέα παραλία

Εικόνα 60: Explore your senses, Αφίσες ΕΟΤ, 2008

Εικόνα 61: Εξερεύνησε τις αισθήσεις σου, Κ. Λάκης, Ashley Holmes-Karamela, Αφίσες ΕΟΤ, 2007

130
Εικόνα 62: Green 5000 years old - «Greece, a masterpiece you can afford», Αφίσες ΕΟΤ, 2009

Η θάλασσα ως θέα — Η νέα παραλία

Στην αφίσα του ΕΟΤ του 2007 εμφανίζεται μια πισίνα, η οποία αντικαθιστά τον ρόλο της θάλασσας. Η τεχνητή παραλία σε πρώτο πλάνο, που διαθέτει ξαπλώστρες αλλά συντίθεται από δάπεδο deck, σε συνδυασμό με την πισίνα υπερχειλίσης που μοιάζει να συνδέεται με τη θάλασσα στο φόντο, επιτείνουν την ψευδαίσθηση μιας κανονικής παραλίας.

Στην αφίσα του ΕΟΤ του 2008, η θάλασσα προβάλλεται ως ένα αξιοθέατο μέσω του οποίου αναβαθμίζεται η διαμονή. Ενώ στις πρώτες αφίσες του ΕΟΤ υπήρχε το παραδοσιακό ταβερνάκι πάνω στη παραλία, εδώ αντικαθίσταται από ένα επίσημο δείπνο σε κάποιο πολυτελές ξενοδοχείο, που προσφέρει μόνο θέα στη θάλασσα, ίσως και από αρκετά μακριά, σε πολύ πιο κλειστό κοινό. Η ενδυμασία των συνδυαζόμενων δε, απομακρύνει τελείως από την εμπειρία, όχι μόνο της παραλίας αλλά και της θάλασσας γενικά.

Επιπλέον, στην αφίσα του ΕΟΤ του 2009, εμφανίζονται οι θεραπευτικές ιδιότητες της παραλίας, όπως και στη πρώτη επαφή του ανθρώπου με αυτή τη δεκαετία του 1930, μόνο που τώρα ο άνθρωπος δε την «ακουμπάει». Βρίσκεται στο ασφαλές περιβάλλον ενός χώρου spa, το οποίο υποκαθιστά και αναπαράγει όλες τις ευεργετικές ιδιότητες της θάλασσας και των ιαματικών ιδιοτήτων της, συχνά με οπτική επαφή σε αυτή.

Το ξενοδοχείο Daios Cove στον Άγιο Νικόλαο Κρήτης, έργο του γραφείου Στυλιανίδη του 2010, τοποθετείται αμφιθεατρικά στην πλαγιά. Τα επίπεδα του διαμορφώνονται από πέτρα της περιοχής, γεγονός που εναρμονίζει το κτίριο με το περιβάλλον του. Πολλά από τα δωμάτια είναι υπόσκαφα, γεγονός που μειώνει το μέγεθος και συμβάλει στην προσαρμογή στην τοπογραφία. Κάθε δωμάτιο έχει

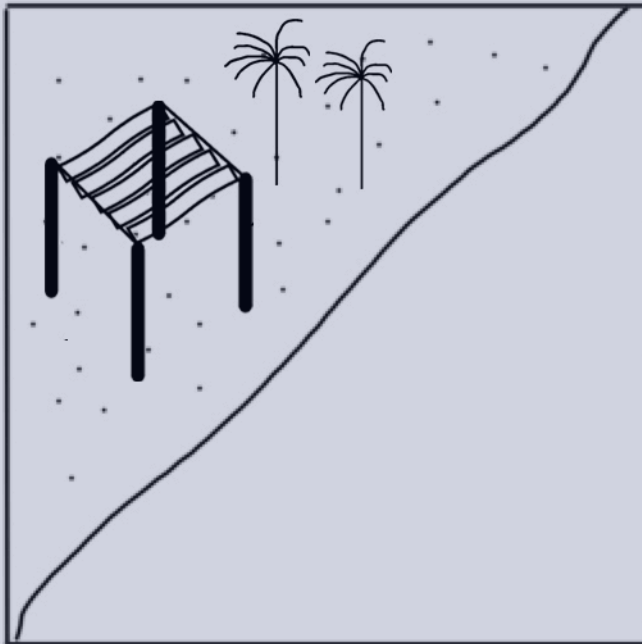
στην απόληξή του μια ιδιωτική πισίνα. Παρά την μικρή απόσταση από την παραλία η πισίνα υποκαθιστά πλήρως την εμπειρία του λουόμενου σε ένα νέο, προστατευμένο, ιδιωτικό περιβάλλον. Η μικρή παραλία παραμένει κυρίως ως θέα.

Το σημαντικότερο όλων στο συγκεκριμένο έργο είναι ότι επαναφέρει το κέντρο θαλασσοθεραπείας.¹⁰⁶ Μακριά από τη θάλασσα, μεταφέρει στο ασφαλές κλειστό περιβάλλον όλες τις χρήσιμες ιδιότητες του νερού και μέσα από πολυτελείς υπηρεσίες ανακαλεί τον ιαματικό τουρισμό με έναν τελείως διαφορετικό τρόπο από όταν είχε πρωτοεμφανιστεί τις αφίσες του ΕΟΤ του 1930.

---

¹⁰⁶ Αίσιωπος Γάννης (επίμ.), Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 529.

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Επανεμφάνιση του ανεπιτήδευτου - διεθνές σκητικό

136 **Εικόνα 64: Barbouni, Costa Navarino, αρχιτέκτονες k-studio, Μεσσηνία, 2011**

Επανεμφάνιση του ανεπιτήδευτου — Διεθνές σκηνικό

Το ξενοδοχείο Costa Navarino στην Πύλο της Μεσσηνίας, ξεφεύγει από τις διαστάσεις ακόμα και των αντικειμένων μεγάλης κλίμακας των δεκαετιών 1970-1990. Περιλαμβάνει πολλές και διαφορετικές υποδομές διαμονής και εστίασης, το μεγαλύτερο γήπεδο γκολφ στην Ελλάδα, γήπεδα τένις και συνοδές υποδομές.

Όσον αφορά στην παραλία, το κυρίαρχο αντικείμενο είναι το εστιατόριο Barbouni, σχεδιασμένο από το γραφείο K-Studio το 2011. Ενώ τυπολογικά σχετίζεται με τα τουριστικά περίπτερα της δεκαετίας του 1960, όπως εκείνο της Κ. Διαλεισμά στην Ερέτρια, η τεκτονική του παραπέμπει στις ανεπιτήδευτες κατασκευές παραλίας. Η διαφορά είναι πως τα στοιχεία χρησιμοποιούνται με τροποποιημένη κλίμακα, όπως οι μεγάλοι κορμοί δένδρων και όχι με αυστηρή συνέπεια ως προς το περιβάλλον τους, αφού δεν ανήκουν στο λεξιλόγιο της παραλίας και ούτε παραμένουν ταπεινά σε κλίμακα. Περιλαμβάνουν δε δημιουργική ερμηνεία στοιχείων, όπως η λαϊκή τέντα, κομμένη εδώ σε λωρίδες που κινούνται με τον αέρα ως κύματα.

Στη Μύκονο, στην οποία η παραλία μετέβη εμφιαστικά από ένα περιβάλλον απελευθέρωσης σε ένα περιβάλλον ακραίας χλιδής, μετά το 2010 εμφανίστηκαν τα παραλιακά εστιατόρια-bar όπως το διεθνούς φήμης Nammos και πιο πρόσφατα, το 2015, ο Scorpios. Σχεδιασμένο επίσης από το γραφείο K-Studio σε συνεργασία με τον αρχιτέκτονα τοπίου Κάρλο Χανικιάν περιλαμβάνει ένα κτίριο εστιατορίου ψηλά στον βράχο και μια σειρά από κατασκευές επάνω στην παραλία. Οι κατασκευές ομοιάζουν εντυπωσιακά με τα «θεόχτιστα», κατασκευασμένα όμως με άλλα υλικά, από μια διεθνή παλέτα, όπως το bamboo και τα τροπικά ξύλα.

Ιδιαιτέρως ενδιαφέρον είναι πως το ίδιο το φυσικό τοπίο αναπλάθεται, εμφανίζεται πιο «πράσινο» απ'ότι το άνυδρο Κυκλαδίτικο περιβάλλον και με

Εικόνα 65: Scorpios, αρχιτέκτονες k-studio, Μύκονος, 2015

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

«εμβόλια» από στοιχεία ξένα, όπως φυτά και έπιπλα. Το τοπίο παρουσιάζεται διεθνοποιημένο, όχι μόνο τοπικό, προσεγγίζοντας ένα νέο στυλ τουρίστα, προφανώς πολύ υψηλού βαλαντίου.

Συμπεράσματα

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

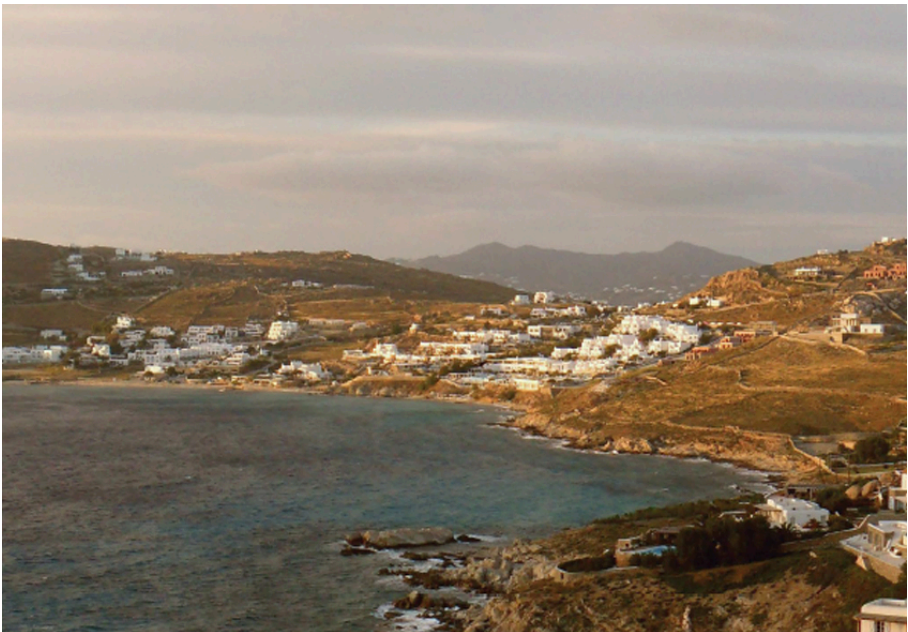

Βουκολικό τοπίο
αγροτική οδός, Ξερολιθιάς, 1974.
*Bucolic landscape
agricultural road, traditional stone walls, 1974.*

Σκληρές Επιφάνειες
97 ιδιωτικές κολυμβητικές δεξαμενές,
δομημένο περιβάλλον, δουλείες -
κάλυψη: 196.610m², 2014.
*Hardscapes
97 private pools, built environment's, ease-
ments - coverage 196,610m², 2014.*

Εικόνα 66: Διάγραμμα εξέλιξης παραλίας, Άη Γιάννης, Μύκονος, 2014

Ο Μύρτος, το παραθαλάσσιο χωριό της Κρήτης που μελέτησε η Σούζαν Μπακ-Μορς, μετέβη από μια κατάσταση σε μια άλλη μέσω της εισβολής του τουρισμού. Η μετάβαση αυτή εμφανίζεται προοδευτικά, κυρίως μέσω της συμπεριφοράς των τουριστών που αλληλεπιτίθεται στη συμπεριφορά των ντόπιων.

Η ελληνική παραλία, επίσης μετέβη από μια κατάσταση σε μια άλλη μέσω του τουρισμού και συγκεκριμένα μέσω της εξέλιξης των τουριστικών υποδομών από το 1930 και έπειτα και του αποτυπώματος που άφηναν προοδευτικά στην παραλία.

Με ενδιαφέροντα τρόπο, το ανθρωπολογικό φαινόμενο της εισβολής του «ξένου» τουρίστα στον πληθυσμό των ντόπιων, όπως αυτό περιγράφεται από την έρευνα της Μπακ-Μορς, συνδέεται με την εισβολή της υποδομής (ξενοδοχεία, δάπεδα, πισίνες, κ.λπ.) στο τοπίο της παραλίας, όπως αυτό εμφανίζεται από το 1930 μέχρι και σήμερα.

Η Μπακ-Μορς περιγράφει την εμφάνιση τουριστών αλλά και συγκεκριμένα γυναικών, κάτι ασυνήθιστο για την εποχή, στα καφενεία της περιοχής, όπου κάπνιζαν, έπιναν και συζητούσαν για το χρήμα. Η εισβολή των γυναικών και τα νέα θέματα συζήτησης σχετίζονται με της ογκώδεις κατασκευές, ξενοδοχείων επί παραδείγματι, που εισέρχονται στην παραλία και μεταφέρουν την κλίμακα και το λεξιλόγιο της πόλης.

Σε μεταγενέστερο στάδιο οικειοποίησης του Μύρτου, οι τουρίστες χρησιμοποιούν την εκκλησία σαν λουτρό, κλέβουν φρούτα από τα δένδρα και κυκλοφορούν με μια «κλασική γυμνότητα». Όλοι αυτοί οι χώροι παραμένουν βέβαια ιεροί για τους ντόπιους, όπως ιερή είναι και η παραλία ως τόπος βιοπορισμού για τους ψαράδες. Αντίστοιχη υφαρπαγή του χώρου προκαλούν οι κατασκευές που εμφανίζονται πολύ κοντά στο νερό, για να εξυπηρετήσουν το πλήθος και αλλοιώνουν τον χαρακτήρα του τόπου διακόπτοντας όλες αυτές τις λειτουργίες, όπως για παρά-

δειγμα την αλιεία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό του οικισμού Αη Γιάννης της Μυκόνου¹⁰⁷, στον οποίο εμφανίζεται η εξέλιξη της παραλίας κατά τη διάρκεια 40 χρόνων (1974-2014) με τις χαρακτηριστικές πεζούλες για την γεωργία να αντικαθίστανται από παραθαλάσσιες κατοικίες.

Ομοίως συσχετίζονται και οι γυμνοί ή ελαφρά ντυμένοι τουρίστες που εμφανίζονται σε ένα περιβάλλον πουριτανών και συντηρητικών ντόπιων με το επενδεδυμένο δάπεδο που εμφανίζεται πάνω σε άμμο ή ένα άγριο φυσικό τοπίο. Και οι δύο αυτές ενέργειες, προοδευτικά αλλάζουν τα πρότυπα στο περιβάλλον που εμφανίζονται. Το δάπεδο επεκτείνεται και καταλαμβάνει όλο και περισσότερο φυσικό τοπίο με ανάλογο τρόπο που οι ενδυματολογικές συνήθειες των τουριστών αλλάζουν εκείνες των ντόπιων.

Μερικές εικόνες που περιλαμβάνονται στη μελέτη της Μπακ-Μορς αναδεικνύουν τη διττή σχέση ντόπιου και τουρίστα με τον τόπο: σε ένα καφενείο συνυπάρχει ένας γέρος τραυματίας πολέμου, μέρος ο ίδιος του τόπου του, και ένας τουρίστας δίπλα του που διαβάζει ένα βιβλίο για κάτι μακρινό. Ο τουρίστας φαίνεται να βρίσκεται απλά εκεί για την ηρεμία ή το ευνοϊκό κλίμα του νησιού, αδιαφορώντας για κάθε τι τοπικό. Ο γέρος τραυματίας θα μπορούσε να συμβολίζει τον τόπο, ενώ ο τουρίστας την πησίνα που διατηρεί μια σχέση απόστασης από την παραλία και επιπλέον κατασκευάζει τη δική της, τεχνητή και απομακρυσμένη.

Μια ακόμη σύνδεση της μελέτη της Μπακ-Μορς με την εξέλιξη της παραλίας είναι η εκμετάλλευση και η περιβαλλοντική υποβάθμιση των τόπων. Οι ντόπιοι κάτοικοι του νησιού νιώθουν να απειλούνται από τη γυμνότητα και την «κελευθεριότητα» των τουριστών που εμφανίζονται να κατασκηνώνουν. Έτσι αναγκάζονται τρόποντινά να (αντι)δράσουν: τοποθετούν πινακίδες με το μήνυμα «Απαγορεύεται η κα-

---

¹⁰⁷ Αίσωπος Γιάννης (επίμ.), *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*. (Αθήνα: Δομές, 2015), 612.

τασκήνωση και η διανυκτέρευση στην παραλία ή στα χωράφια, ο γυμνισμός θα τιμωρείται.» σε κεντρικό σημείο του χωριού, με στόχο να σταματήσουν αυτές τις συνήθειες. Κατ' αντιστοιχία, οι πλάκες-φορείς στην μελέτη για τον Πλακιά στο Ρέθυμνο της Κρήτης, λειτουργούν «ως όρια» για να σταματήσουν τη μετάβαση της παραλίας και του βράχου σε ένα συνονθύλευμα αυθαίρετων εγκαταστάσεων διαμονής.

Αν και στην αρχή τουρίστες και ντόπιοι παρουσιάζονται ως διαφορετικοί «κόσμοι» που διατηρούν τις αποστάσεις τους, στην πορεία ενώνονται και συζητάνε όλοι μαζί. Η συγκεκριμένη μετάβαση είναι εμφανής στις περιγραφές της Μπακ-Μορς για τους ντόπιους που, αρχικά, εμφανίζονται να συζητάνε για βιώματα πολλέμου ενώ οι τουρίστες συζητούν για το χρήμα και το καινούργιο τους ρολόι. Όλα αυτά αλλάζουν όμως –οι ντόπιοι πράγματι προσαρμόζονται: κάνουν από κοινού συζητήσεις για χρήματα και καινούργια ρολόγια. Η μετάβαση και η προσαρμογή εντοπίζεται όμως και στην παραλία. Στον Αστέρα Βουλιαγμένης, το αρχικά άθικτο τοπίο με τις σημειακές και απομακρυσμένες υποδομές λουόμενων, προσαρμόζεται: το ίδιο οργανώνεται, η παραλία αποκτά σχεδιασμένο-κατασκευασμένο όριο που αντηχεί / υιοθετεί το λεξιλόγιο του γειτνιαζόντος κτιρίου ξενοδοχείου.

Με βάση τα παραπάνω, καθίσταται σαφές, λοιπόν, πως ο τουρισμός και το τοπίο είναι αλληλένδετα. Η σχέση τους επηρεάζεται άμεσα από τη στάση και τη θέση των ποικίλων μορφών τουριστών. Στο πλαίσιο αυτό, η προσέγγιση και η μεθοδολογία της Μπακ-Μορς αποδεικνύονται εύγλωττα. Η έννοια της μετάβασης –όπως αυτή μελετάται από την ίδια στο Μύρτο– μπορεί να αποτελέσει τη βάση για τη μελέτη του τρόπου αλλαγής και διαμόρφωσης της ελληνικής παραλίας. Οι εικόνες της παραλίας που αναφέρθηκαν με χρονολογική σειρά, οι οποίες αντλήθηκαν από τις διαφημίσεις του ΕΟΤ, άλλες τουριστικές εικόνες και την τρέχουσα αρχιτεκτονική πρακτική, επικυρώνουν την προηγούμενη θέση.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί πως η μετάβαση της παραλίας, φαίνεται να επιστρέφει σήμερα στην κατάστασή της προ του 1930. Οι νέες φυσικόμορφες και φαινομενικά ανεπιτήδευτες υποδομές μοιάζουν να δίνουν έμφαση πάλι στο φυσικό τοπίο της παραλίας. Μόνο που το λεξιλόγιό τους πια είναι διεθνές και ο τρόπος ζωής που προσκαλούν αποκλίνει από τη μαζικότητα, τη λιτότητα, την παρέα, τη συντροφικότητα και την ανεμελιά. Αντίθετα προσελκύουν περισσότερο μοναχικούς τουρίστες, προβάλλοντας την ιδιωτικότητα, μια νέα πολυτέλεια και έναν συγκεκριμένο τρόπο ζωής που μπορεί να αναζητηθεί, περίπου ταυτόσημος, σε άλλα θέρετρα παγκοσμίως.

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Πίνακας εικόνων

1. Μπακ-Μορς Σουζαν, Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος: Η νεωτερικότητα σε περιοδεία ένα χωριό της Κρήτης σε μετάβαση. (Θεσσαλονίκη: Ψηφίδες, 2019), 44.
2. <https://www.mirtoscrete.gr>
3. ό.π., 38.
4. ό.π., σ 44.
5. <https://www.mirtoscrete.gr>
6. Μπακ-Μορς Σουζαν, Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος: Η νεωτερικότητα σε περιοδεία ένα χωριό της Κρήτης σε μετάβαση. (Θεσσαλονίκη: Ψηφίδες, 2019). 46.
7. ό.π., σ. 47.
8. ό.π., σ. 52.
9. ό.π., σ. 54.
10. ό.π.
11. ό.π., σ. 64.
12. ό.π., σ. 56
13. ό.π., σ. 81.
14. ό.π., σ. 82.
15. <https://planet-radio.gr/έρχεται-το-i-run-myrtos>
16. <https://www.heartofconeyisland.com/brighton-beach-coney-island-history.html>
17. <https://www.tate.org.uk/art/artworks/turner-the-shipwreck-n00476>
18. <https://www.momentsbook.com/2017/03/eugene-boudin.html>
19. <https://www.messynessychic.com/2014/04/15/victorian-prudes-beachside-bathing-machines/>
20. <https://www.newsville.be/christos-mplatsiotis-istoria-diakopon-thalassa/>
21. <https://www.nycgovparks.org/about/history/recreation>
22. <http://www.gradreview.gr/2018/06/k00318.html>
23. ό.π.
24. <http://www.gnto.gov.gr>
25. ό.π.
26. ό.π.
27. ό.π.
28. Αίσιωπος Γιάννης, Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 382.
29. <https://www.newsville.be/christos-mplatsiotis-istoria-diakopon-thalassa/>
30. <http://www.gnto.gov.gr>
31. <https://troizinia.info/παλιές-φωτογραφίες-απο-δραστηριότητα/laterna/>
32. <https://agonigrammi.wordpress.com/2012/04/25/ο-παγωτατζής/>
33. <http://www.gnto.gov.gr>
34. ό.π.

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

35. Αίσιωπος Γιάννης, Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 402.
36. <http://www.gnto.gov.gr>
37. ό.π.
38. <https://corfublues.blogspot.com/2014/07/club-med-corfu-1952.html>
39. ό.π.
40. Αίσιωπος Γιάννης, Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 414.
41. ό.π., σ. 416.
42. ό.π., σ. 394.
43. ό.π., σ. 420.
44. ό.π.
45. ό.π., σ. 459.
46. ό.π., σ. 273.
47. <http://www.gnto.gov.gr>
48. ό.π.
49. ό.π.
50. ό.π.
51. ό.π.
52. ό.π.
53. Αίσιωπος Γιάννης, Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 486.
54. ό.π., σ. 470.
55. <http://www.gnto.gov.gr>
56. ό.π.
57. ό.π.
58. Αίσιωπος Γιάννης, Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 510.
59. <http://www.gnto.gov.gr>
60. ό.π.
61. ό.π.
62. ό.π.
63. Αίσιωπος Γιάννης, Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 556.
64. <https://www.k-studio.gr/project/barbouni/>
65. <https://www.k-studio.gr/project/scorpios/>
66. Αίσιωπος Γιάννης, Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. (Αθήνα: Δομές, 2015), 613.
67. ό.π.
68. ό.π., σ.169.

Βιβλιογραφία

Ελληνική Βιβλιογραφία – Δικτυογραφία

Αίσωπος Γιάννης (επίμ.), Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα. Αθήνα: Δομές, 2015.

Αρίφη Μαριστεύλλα, «Η ταυτότητα της Ελλάδας μέσα από τις αφίσες του ΕΟΤ.» Ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2015.

Βιγγοπούλου Ιόλη, «Το περιηγητικό ρεύμα στον 19ο αιώνα. Ένας πολιτισμικός διάλογος ή ένας διάλογος πολιτισμών.» Διθνές συνέδριο. Ιανουάριος 2017: 175-185.

Casson Lionel, Το ταξίδι στον αρχαίο κόσμο. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1996.

Ζαμάνη Ιωάννα - Ζωή, «Θάλασσα: Όνειρο θερινής Κυριακής.» Ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2020.

«Η ιστορία των bains mixtes (μικτά λουτρά) στην παραλία μας.» Google, τελευταία τροποποίηση Οκτώβριος 01, 2014. <https://www.alimosonline.gr/αναμνήσεις/4855>

Κανταρέλης Θεοδωρής, «Αθήνα 180: Προς την υδάτινη Μεσογειακή Μητρόπολη.» Ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2012.

Κοράμπελας Γιώργος, «Ο τουρισμός και η αρνητική διαλεκτική του.» efsyn. τελευταία τροποποίηση Νοέμβριος 24, 2019. https://www.efsyn.gr/tehnese/ekdoseis-biblia/anoihto-biblio/220081_o-toyrismos-kai-i-arnitiki-dialektiki-toy

Κοθρούλα Καρολίνα, «Χαρακτηριστικά, κίνητρα και καταναλωτικές επιλογές των Ελλήνων τουριστών που ανήκουν στη γενιά των Millennials.» Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, 2021.

Κωνσταντινίδης Άρης, «Άρης Κωνσταντινίδης - Δοχεία Ζωής.» Μάιος 2020, youtube. Video, 16:00. https://www.youtube.com/watch?v=pAhQtOm_5dQ&t=1443s

Λαβράνου Εύα, «Ταξίδι στη Γραμμική πόλη της Μεσογείου.» Ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2017.

Λαγός Δημήτρης, Τουριστική οικονομία. Αθήνα: Κριτική, 2005.

Μανταϊός Πέτρος, «Η διαφορά του τουρίστα από τον περιηγητή.» efsyn. τελευταία τροποποίηση Μάρτιος 26, 2019. https://www.efsyn.gr/stiles/hronografima/188551_i-diafora-toy-toyrista-apo-ton-periigiti
Μανωλίδης Κώστας και Καναρέλης Θεοκλής (επίμ.), Η διεκδίκηση της υπαίθρου: Φύση και κοινωνικές πρακτικές στη σύγχρονη Ελλάδα. Αθήνα: Ινδικτος, 2009.

«Έτσι κολυμπούσαν οι γυναίκες τον 19ο αιώνα.» Μηχανή του χρόνου. τελευταία τροποποίηση Αύγουστος 03, 2016. <https://www.mixanitouxronou.gr/etsi-kolimpousan>

Μπακ-Μορς Σουζαν, Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος: Η νεότερικότητα σε περιοδεία ένα χωριό της Κρήτης σε μετάβαση. Θεσσαλονίκη: Ψηφίδες, 2019.

Μπακ-Μορς Σουζαν, «Σημειολογικά όρια και πολιτικές του νοήματος - Susan Buck-Morss,» Ιούνιος 2021, youtube, video, 60:00, <https://www.youtube.com/watch?v=CbqR7Pfb2fk>

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

Μπλατσιώτης Χρήστος, «Οι παραλίες των Ελλήνων και των Βέλγων και η ιστορία των διακοπών στη θάλασσα.» newsville. τελευταία τροποποίηση Αύγουστος 06, 2013. <https://www.newsville.be/christos-mplatsiotis-istoria-diakoron-thalassa/>

Ουρμπαιν Ζαν Ντιντιε, Στην Ακροθαλασσιά: Η μεταμόρφωση του ταξιδιώτη σε παραθεριστή. Αθήνα: Ποταμός, 2000.

Παπιάς Στέφανος, «Εφήμερη αστικοποίηση στο Κυκλαδικό παραλιακό τοπίο: Οι περιπτώσεις της Σαντορίνης και της Μυκόνου.» Ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2019.

Ποδηματάς Δημήτρης, «Ο αειφορικός τουρισμός ως εργαλείο και μέσω οικονομικής και βιώσιμης ανάπτυξης μιας ορεινής περιοχής.» Ερευνητική εργασία, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, 2008.

Τηγόπουλος Φυτράκης, Μείζον Ελληνικό Λεξικό. Αθήνα: Αρμονία, 1997.

Τερκενλή Θεανώ, Το πολιτισμικό τοπίο: Γεωγραφικές προσεγγίσεις. Αθήνα: Παπαζήση, 1996.

Τζάκου Αναστασία, «Αναστασία Τζάκου - Η άλλη πλευρά της Νεωτερικότητας.» Πορτραίτα και διαδρομές Ελλήνων Αρχιτεκτόνων, Μάιος 2020, youtube, video, 14:00, <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=UtS7VRS6kOM>

Thoreau Henry-David, Περιπατώντας περιηγητής στη φύση. Κατερίνη: Μάτι, 2019.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία – Δικτυογραφία

J.G. Ballard, *The Largest Park on the World*. New York: Farrar, Straus & Giroux, 1990

Baumbach Nico, Damon R. Young, and Genevieve Yue, "Revisiting Postmodernism: An Interview with Fredric Jameson," *Social text* (2016): 143-160, <https://doi.org/10.1215/01642472-3468026>

Doquet Anne and Evrard Oliver. "An interview with Jean Didier Urbain - Tourism beyond the grave: a semiology of culture." *Sage Journals*. (Αύγουστος 2008): 175-191. <https://doi.org/10.1177/1468797608099247>

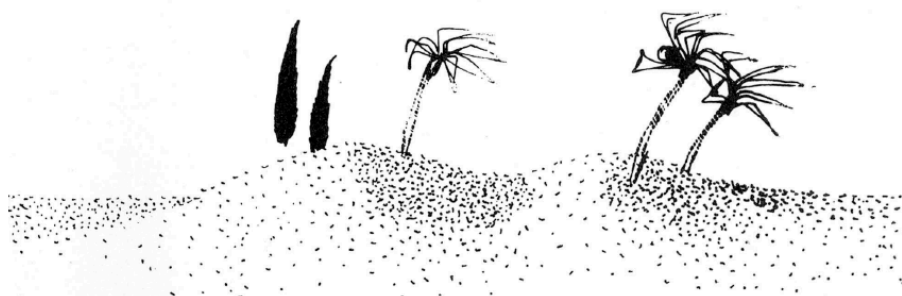
"World tourism organization." Google. Τελευταία επίσκεψη Φεβρουάριος 28. 2022. <https://www.unwto.org/glossary-tourism-terms>

Jakle John, *The visual elements of landscape*. Ahmerst: The University of Massachusetts Press, 1987.

Olla Nasrin, "Critique and Tradition: A Conversation with Susan Buck-Mors." *Larb*, τελευταία τριτοποίηση Νοέμβριος 17, 2019. <https://lareviewofbooks.org/article/critique-and-tradition-a-conversation-with-susan-buck-morss/>

Urry John and Larsen Jonas, *The Tourist Gaze 3.0*. London: Sage, 2011.

**Εικόνα 68: Τάκης Ζενέτος, Πλακιάς,
«Τα αποδυτήρια είναι πίσω από τεχνητούς αμμόλοφους.»**

Η ελληνική παραλία: Ένας τόπος σε μετάβαση

